



Arü İlahiyat Araştırmaları Dergisi

Aru Journal of Theological Studies

15/June/2025

Tûsî'nin Sebeb-i Nüzûl Olarak Aktardığı Rivâyetlere Yaklaşımı

(et-Tibyân Fî Tefsîri'l-Kur'ân Örneği)

Al-Ṭûsî's Approach to Narrations Reported as Asbâb al-Nuzûl in al-Tibyân fî Tafsîr al-Qur'ân

Mesut Alkış

Doktora Öğrencisi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tefsir Ana Bilim Dalı,

İzmir/Türkiye

PhD Student, Dokuz Eylul University, Faculty of Theology, Department of Tafsir, Izmir/Türkiye

e-mail: mesutalkis88@gmail.com

ORCID: 0009-0006-7398-3273

Makale Bilgisi | Article Information

Makalenin Türü | Article Type: Araştırma Makalesi | Research Article

Geliş Tarihi | Received Date: 21.02.2025

Kabul Tarihi | Accepted Date: 22.05.2025

Yayın Tarihi | Published Date: 15.06.2025

Yayın Sezonu | Pub. Date Season: Haziran/June

İntihal:

Bu makale en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Telif Hakkı:

Yazarlar, dergide yayınlanan çalışmaların telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları Creative Commons Atıf-Gayri Ticari 4.0

Uluslararası Lisans (CC BY NC) kapsamında yayımlanmaktadır.

Etik Beyanı:

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Web Adresi:

aruilahiyatarastirmalaridergisi.com

Tûsî'nin Sebeb-i Nüzûl Olarak Aktardığı Rivâyetlere Yaklaşımı (et-Tibyân Fî Tefsîri'l-Kur'ân Örneği)*

Öz

Kur'an'ı doğru anlamada Kur'an ilimlerinin büyük rol oynadığı bilinmektedir. Bu kitabın doğru anlaşılmasına katkı sunan branşlardan biri de hiç kuşkusuz esbâb-ı nüzûl bilgisidir. Bu minvalde sebeb-i nüzûl ilminin Kur'an'da geçen olaylar ve sebepler arasında sağlam bir bağlantı kurması okuyucuları bu ilmi öğrenmeye sevk etmektedir. Bu bağlamda âyetlerin kendi siyak ve sibakı çerçevesinde değerlendirilmesine katkı sunan bu ilim özellikle müfessirlerin ilgi odağı haline gelmiştir. Buradan hareketle bu çalışmada Ebû Ca'fer et-Tûsî'nin et-Tibyân Fî Tefsîri'l-Kur'ân adlı eserinde aktardığı farklı rivayetler çerçevesinde onun sebeb-i nüzûlü nasıl işlediği ele alınmıştır. Nitekim o da selefleri gibi bu ilme önem vermiş ve bu tefsirinde çokça sebeb-i nüzûl rivâyetlerine değinmiştir. Makalenin kapsamı bağlamında ilk olarak esbâb-ı nüzûlün tanımı ve önemi üzerine durulmuş, ardından Tûsî'nin sebeb-i nüzûl rivâyetlerini takdim şekli ele alınmış, son olarak sonuç kısmıyla bu çalışmada elde edilen bulgu ve öneriler dile getirilmiştir. Böylece Tûsî'nin tefsirinin nüzûl sebebi açısından ilim dünyasındaki katkısının önemi orta konmuştur. O'nun sebeb-i nüzûl çerçevesinde kullandığı başlıklar ve ifade kalıplarına yer verilerek bu arada onun takip ettiği yöntemler tespit edilip bu doğrultuda ilgili tefsirin akademik açıdan kıymete değer yönünün olduğu amacı takip edilmiştir. Ayrıca onun sebeb-i nüzûl hususunda yaptığı açıklamalar, değerlendirmeler ve eleştirilerle bu rivâyetlerden nasıl yararlandığı ve bu rivayetlerin Kur'an'ın manasının anlaşılmasındaki rolünün tespit edildiği sonuçlarına varılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Esbâb-ı Nüzûl, Rivayet, et-Tibyân, Ebû Ca'fer et-Tûsî.

Al-Tûsî's Approach to Narrations Reported as Asbâb al-Nuzûl in al-Tibyân fî Tafsîr al-Qur'ân

Abstract:

It is known that Qur'anic sciences play a great role in understanding the Qur'an correctly. One of the branches that contributes to the correct understanding of this book is undoubtedly the knowledge of al-nuzûl. In this respect, the fact that the science of casual nüzûl establishes a strong connection between the events and reasons mentioned in the Qur'an encourages readers to learn this science. In this context this science, which contributes to the evaluation of the verses within the framework of their siyaq and sibak, has become the center of attention of the commentators. From this point of view, this study examines how Abû Ja'far al-Tûsî dealt with the casue of nuzûl within the framework of the different narrations he quoted in his work al-Tibyân fî tafsîri'l-Qur'ân. As a matter of fact, he, like his predecessors, attached importance to this science and referred to the narrations of causal nuzûl in this tafsir. In the context of the

* Bu makale, yazarın "Ebû Cafer et-Tûsî'nin Tefsirinde Ehl-i Sünnet'e Muhalif Görüş Ve Yaklaşımlar" adlı tezinden üretilmiştir.

scope of the article, firstly, the definition and the importance of the narrations of the causal nuzûl are emphasized, then al-Tûsî's way of presenting the narrations of the causal nuzûl is discussed, and finally, the findings and suggestions obtained in this study are expressed in the conclusion. Thus, the importance of al-Tûsî's tafsîr's contribution to the scholarly world in terms of the cause of nuzûl has been emphasized. The titles and phrases that he used within the framework of the reasons for the nuzûl were included, and in the meantime, the methods he followed were identified, and in this direction, the aim that the relevant tafsîr has an academically valuable aspect was followed. In addition, it was concluded that his explanations, evaluations and criticisms of the reasons for the revelation of the Qur'an and the role of these narrations in the understanding of the meaning of the Qur'an were determined.

Keywords: Tafsir, Asbâb al-Nuzûl, Narration, al-Tibyân, Abû Ja'far al-Tûsî.

Giriş

Kur'an, Yüce Allah tarafından insanlara onu okumak, anlamak ve yaşamak için gönderilen ilâhî mesajdır. Bu kitap inananları doğru yola ileten, rehberlik eden ve içinde herhangi bir şüphe olmayan kitaptır.¹ İnsanları tefekküre sevk eden bu ilâhî kitabın ilk müfessiri Hz. Peygamber aleyhisselâm'dır.² Kur'an'ın ilâhî mana yüklü olması bilginlerin dikkatini çekmiş olacak ki bu açıdan baktığımızda bu kitap asr-ı saadetten başlayarak günümüze dek pek çok şekilde tefsir edilmiştir. Aynı şekilde Kur'an bundan sonra da tefsir edilmeye devam edip içinde bulunduğu çağın ihtiyaç ve gereksinimlerine ışık tutacaktır. Nitekim Kur'an ilimleri olarak da değerlendirilen muhkem ve müteşâbih özellikleri, ilmî çıkarımlar yönünde bireyleri Kur'an âyetlerini araştırmaya ve tefekküre sevk etmektedir. Kur'an bu güncelliğini ilâhî kelâm olma cihetiyle koruyacaktır.³

Kur'an ilimleri kategorisinde sayılan esbâb-ı nüzûlün bilinmesinde sahabenin çok önemli rol oynadığı malûmdur. Nitekim onlar bizzat nüzûl sürecinin şahitleri olarak kabul edilir. Nüzûl sürecine şahit olmaları onları Kur'an'ı tefsir etmede otorite konumuna getirmiştir. Böylece sahabe Kur'an tefsirini kendilerinden sonra gelen ilim halkasına aktarmış ve bu hareket silsile halinde günümüze kadar devam edegelmiştir. Sahabeden itibaren tefsir geleneğinde eser yazan bilginlerin bu meyanda esbâb-ı nüzûl ilmine kayıtsız kalmadıkları görülmektedir.

Buradan hareketle Tûsî'nin (ö. 460/1067) *et-Tibyân fî tefsîri'l-Kur'ân*⁴ adlı hacimli eserinde onun pek çok yerde âyetlerin nüzûl sebebine dair rivâyetler naklettiğini görmekteyiz. Sebeb-i nüzûl açısından baktığımızda bu özellik onun tefsirini okurlar nezdinde önemli bir kaynak statüsüne getirmiştir. Tûsî'nin sebeb-i nüzûl ele alması bağlamında kullandığı konu başlıkları, ifade kalıpları onun tefsirini ayrıcalıklı bir

¹ el-Bakara 2/2.

² en-Nahl 16/44.

³ el-Hicr 15/9.

⁴ Şeyhü't-Tâife Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Hasan et-Tûsî, *et-Tibyân Fî Tefsîri'l-Kur'ân* (Beyrut: Dârü İhyâ'it-Türâsi'l-Arabî, ty.) 1/402; 2/600; 3/205; 4/239-240; 5/266-267; 5/191; 7/450; 9/591; 10/12.

konuma sevk etmiştir. Ayrıca onun esbâb-ı nüzûlle ilgili rivâyetleri kullanım amacı, bu rivâyetler çerçevesindeki yorumları, katkıları ve eleştirileri onun bir diğer dikkat çeken yönünü göstermektedir. Öyle ki Tûsî, kendinden sonra gelen bilginleri büyük ölçüde etkilemiştir.

Çalışmamızın başlığı Tûsî'nin Sebeb-i Nüzul Olarak Aktardığı Rivayetlere Yaklaşımı (et-Tibyân fî tefsîri'l-Kur'ân Örneği)'dir. Makalemizin başlığından da anlaşıldığı üzere bu çalışmamız, Tûsî'nin sebeb-i nüzul bağlamında zikrettiği rivayetleri konu edinmektedir. Bu minvalde onun aktardığı esbaba dair rivayetler konumuzun ana malzemesini oluşturmaktadır. Bu meyanda müfessir, sebeb-i nüzul konusunda sahabeden, tâbiînden, tebe-i tâbiînden, bilginlerden ve bazen de farklı eserlerden alıntı yapmaktadır. Böylece o, elde ettiği sebeb-i nüzul malzemesiyle Kur'an'ın manasına yorum kazandırmaktadır.

Araştırmalarımız sonucunda Tûsî'nin tefsirinin farklı konularda çalışıldığını fakat sebeb-i nüzûl bağlamında çalışılmadığını gördük. Ayrıca çok yönlü bir bilgin olan Tûsî'nin aktardığı nüzul sebebi rivayetlerini hangi kanallarla aldığını tespit edebilmek için bu amaç doğrultusunda böyle bir çalışmaya yöneldik.

Çalışmamızın temel kaynağı olan Tûsî'nin tefsirinden hareketle nüzul sebebi ile ilgili malzemeleri toplayıp bu çerçevede edindiğimiz bilgi ve bulgulara çalışmamızda yer vermeye özen gösterdik. Bununla beraber sebeb-i nüzulün bağlı olduğu ayet/ayetlerin mealini de bu arada ilgili konu bağlamında zikrettik. Makalemizde öncelikle kaynakların taranmasını ve doküman incelemesini saptadık. Çalışmamızda ilk önce sebeb-i nüzulün tanımı ve önemi üzerinde durduk. Ardından makalemizin ana kısmını teşkil eden ikinci ana başlıkla müfessirin eserinde kullandığı ifade kalıpları ve sebeb-i nüzulle ilgili konu başlıklarını nasıl ele aldığını belirttik. Ardından onun, sure ve ayet/ayetler için serdettiği nüzul sebeplerini zikrettik. Bu arada Tûsî'nin ayetlerin Mekkî-Medenî oluşuna, faydalandığı kaynak ve şahıslara, nüzul sebebini kullanım amacına, kabul ettiği ve reddettiği sebeb-i nüzullere de ayrıca değinerek bu manada makalemizin usûl ve yöntemini oluşturduk.

Akademik dünyada Tûsî ve eserleriyle ilgili çalışmaların olduğu göze çarpmaktadır. Bu minvalde Recep Turan'ın, yazdığı, *Ebû Ca'fer et-Tûsî'nin (ö. 460/1067) Tefsirinde Nesh* adlı yüksek lisans tezi,⁵ Hüseyin Topal'ın çalıştığı *Tûsî ve Kur'an İlimlerine Yaklaşımı*, adlı doktora tezi,⁶ Sefanur Çeliktaş'ın, *Ebû Ca'fer et-Tûsî'nin et-Tibyân fî Tefsîri'l-Kur'ân Adlı Tefsirinde Kıraât Tercihlerinin Ayetlerin*

⁵ Bkz: Recep Turan, *Ebû Ca'fer et-Tûsî'nin (ö. 460/1067) Tefsirinde Nesh*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2015.

⁶ Bkz: Hüseyin Topal, *Tûsî ve Kur'an İlimlerine Yaklaşımı*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir, 2018.

Yorumlanmasındaki Etkisi, adlı yüksek lisans tezi,⁷ Zeliha Ülkühan Aybay'ın yazdığı *İmâmiyye Şîası'nda İhtilâfî'l-Hadîs-Takıyye İlişkisi (Şeyh et-Tûsî'nin el-İstibsâr'ı Özelinde)* adlı yüksek lisans tezi,⁸ Saffet Çolakel'in, çalıştığı *Kur'an'daki Nikâh Âyetlerinin Sünnî ve Şîa Tefsirlerine Göre Tahlili -en-Neseî ve et-Tûsî Örneği-* adlı yüksek lisans tezi,⁹ Emrullah Tuncel'in çalıştığı *Ebû Ca'fer et-Tûsî ve Fahreddîn er-Râzî'nin Tefsirleri Bağlamında Ebû'l-Kâsım el-Belhî'nin Kur'an'a Yaklaşımı* adlı doktora tezi,¹⁰ Süleyman Yıldız'ın yazdığı *Klasik Dönem İmâmiyye Şîası Tefsirlerinde Kıraat Olgusu: Tûsî ve Tabersî Örneği* adlı doktora tezi,¹¹ Emrullah Kurt'un, *Ebû Ca'fer et-Tûsî'nin et-Tibyân Fî Tefsîri'l-Kur'ân ve Feyz-i Kâşânî'nin Tefsîrî's-Sâfî Adlı Tefsirleri Bağlamında İmâmiyye-İsnâaşeriyye Akaidinin Kur'an Tefsirindeki Yansımaları*, adlı yüksek lisans tezi,¹² Tuğba Yıldırım'ın yazdığı, *Cessâs (ö. 370-/981) ve Tûsî'nin (ö. 460/1067) Ahkâm Ayetlerine Yaklaşımı* adlı doktora tezi,¹³ Mehmet Mustafa Buğcu'nun çalıştığı, *Şîa'da Gaybet Literatürü, Usulleri ve Temel Konuları: Muhammed b. İbrâhîm en-Nü'mânî'den (ö. 360/970) Ebû Ca'fer et-Tûsî'ye (ö. 460/1067) adlı yüksek lisans tezi¹⁴ zikre değerdir.*

Son olarak bu çalışmamızda onun esbâb-ı nüzûle yönelik yaklaşımını ele alıp bu meyanda aktardığı rivâyetleri yer yer değerlendirmeye çalıştık. Ayrıca bu çalışmamızda her konu için birer örnek vererek çalışmamızın sınırlarını aşmamaya gayret ettik.

1. Esbâb-ı Nüzûlün Tanımı ve Önemi

Tûsî'nin tefsirindeki sebab-i nüzûl ile ilgili yaklaşımına geçmeden önce esbâb-ı nüzûlün tanımı ve önemi üzerinde durmak istiyoruz.

⁷ Bkz: Sefanur Çeliktas, *Ebû Ca'fer et-Tûsî'nin et-Tibyân fî Tefsîri'l-Kur'ân Adlı Tefsirinde Kıraât Tercihlerinin Ayetlerin Yorumlanmasındaki Etkisi*, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2018.

⁸ Bkz: Zeliha Ülkühan Aybay, *İmâmiyye Şîası'nda İhtilâfî'l-Hadîs-Takıyye İlişkisi (Şeyh et-Tûsî'nin el-İstibsâr'ı Özelinde)*, İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2018.

⁹ Bkz: Saffet Çolakel, *Kur'an'daki Nikâh Âyetlerinin Sünnî ve Şîa Tefsirlerine Göre Tahlili -en-Neseî ve et-Tûsî Örneği-*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun, 2018.

¹⁰ Bkz: Emrullah Tuncel, *Ebû Ca'fer et-Tûsî ve Fahreddîn er-Râzî'nin Tefsirleri Bağlamında Ebû'l-Kâsım el-Belhî'nin Kur'an'a Yaklaşımı*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2019.

¹¹ Bkz: Süleyman Yıldız, *Klasik Dönem İmâmiyye Şîası Tefsirlerinde Kıraat Olgusu: Tûsî ve Tabersî Örneği*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2019.

¹² Bkz: Emrullah Kurt, *Ebû Ca'fer et-Tûsî'nin et-Tibyân Fî Tefsîri'l-Kur'ân ve Feyz-i Kâşânî'nin Tefsîrî's-Sâfî Adlı Tefsirleri Bağlamında İmâmiyye-İsnâaşeriyye Akaidinin Kur'an Tefsirindeki Yansımaları*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2021.

¹³ Bkz: Tuğba Yıldırım, *Cessâs (ö. 370-/981) ve Tûsî'nin (ö. 460/1067) Ahkâm Ayetlerine Yaklaşımı*, Yalova Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Yalova, 2023.

¹⁴ Bkz: Mehmet Mustafa Buğcu, *Şîa'da Gaybet Literatürü, Usulleri ve Temel Konuları: Muhammed b. İbrâhîm en-Nü'mânî'den (ö. 360/970) Ebû Ca'fer et-Tûsî'ye (ö. 460/1067)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2024.

Arapça bir izâfet kalıbı olan Esbâbü'n-Nüzûl ifadesi, “esbâb” ve “nüzûl” sözcüklerinden oluşmaktadır. Bu terkipte geçen “esbâb” kelimesi sebep sözcüğünün çoğuludur. Sebep sözlükte, metot, yol, işaret, vesile ve vasıta anlamlarına gelmektedir.¹⁵ Bunun yanında arzu edilen amaca ulaştıran her şeye de sebep aktarılmaktadır.¹⁶

Nüzûl kelimesi ise “نزل/nezele” fiilinden mastar gelip yukarıdan aşağıya inmek ya da iniş anlamını ifade etmektedir. Ayrıca aynı kökten türeyen “انزال/inzâl” ve “تنزيل/tenzîl” mastarları da indirmek manasına gelmektedir. Fakat inzâl bir şeyi toptan indirmek manasına gelirken; tenzil ise bir şeyi münecemen yani parça parça indirmek manasına gelmektedir.¹⁷

Âyetlerin iniş sebeplerini ifade eden esbâb-ı nüzûl, terim olarak “Hz. Peygamber’in nübüvvet döneminde meydana gelen ve Kur’an’dan bir veya birkaç âyetin ya da bir sûrenin inmesine neden olan herhangi bir olay, durum veya konu üzerine Hz. Peygamber’e yöneltilen soru” şeklinde tarif edilmektedir.¹⁸ Sebeb-i nüzûl bir başka şekilde şöylece tarif edilebilir: “Nüzûl döneminde vuku bulan bir olay veya Hz. Peygamber’e yöneltilen bir soruya, meydana geldiği günlerde bir veya birden fazla âyetin içermek, cevap vermek veya hükmü açıklamak üzere inmesine vesile olan ve vahyin indiği ortamı resmeden olaya sebeb-i nüzûl denir.”¹⁹ Zürkânî (ö. 1367/1948) ise sebeb-i nüzûlü “Hz. Peygamber döneminde meydana gelen bir hadise veya ona yöneltilen bir soru karşısında inen âyet ve âyetlerin ilişkili olduğu hadise ve soruları beyan etmesidir.” şeklinde tarif eder.²⁰ Ayrıca sebeb-i nüzûlü “Kur’an âyetlerinin nerede, ne zaman, hangi olay veya kimler hakkında nâzil olduğunu açıklayan rivâyet” şeklinde de tarif edebiliriz.²¹

Esbâb-ı nüzûlün önemine dair Vâhidî (ö. 468/1076), ilim öğrenenlerin istifade etmeleri yönünde Kur’an ilimlerine gayretlerini sarf etmelerinin gerekliliğine temas etmektedir. Bu meyanda o, özellikle Kur’an âyetlerini anlamada önemli bir yeri olan esbâb-ı nüzûlün etraflıca izah edilmesinin gerekliliği üzerinde durur. Nitekim Vâhidî,

15 Ebû'l-Kâsım el-Hüseyn b. Muhammed er-Râğıb el-İsfehânî, *el-Müfredât fî garîbi'l-Kur'ân*, Thk. Safvân Adnân ed-Dâvudî (Beyrut: Dârü'l-Kalem-ed-Dârü's-Şâmiye, 1412) 391; Muhammed b. Ali b. el-Kâdî Muhammed Hâmid b. Muhakkıd Sâbir el-Fârûkî el-Hanefî et-Tehânevî, *Mevsû'atü keşşâfi Istılâhâtü'l-fünûn ve'l-'ulûm*, Thk. Dr. Ali Dahrûc (Beyrut: Mektebetü Lübnân Nâşirûn, 1996) 1/924.

16 Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dineverî, *Te'vîlü müşkili'l-Kur'ân*, Thk. İbrâhîm Şemsüddîn (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ty.) 256.

17 Râğıb el-İsfehânî, *el-Müfredât*, 799; Muhammed b. Mükerrrem b. Ali Ebû'l-Fadl Cemâlüddîn İbn Manzûr el-Ensârî er-Rüveyfî el-İfrikî, *Lisânü'l-'arab* (Beyrut: Dârü Sâdır, 1414) 11/656.

18 Muhsin Demirci, *Tefsir Usûlü* (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015) 219.

19 Ahmet Nedim Serinsu, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzûlün Rolü* (İstanbul: Şule Yayınları, 1994) 68.

20 Muhammed Abdülazîm ez-Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân fî Ulûmü'l-Kur'ân* (yy. Matbaatü İsâ el-Bâbî el-Halebî ve Şürekâihî, t.y.) 1/106.

21 Mesut Okumuş, “Ulûmü'l-Kur'ân”, *Tefsir El Kitabı*, (Ed.) Mehmet Akif Koç (Ankara: Grafiker Yayınları, 2018) 326.

nüzûl sebebini bilmeden bir âyetin tefsir edilmesinin mümkün olmayacağını söyler. Ardından o, Kur'an âyetlerinin nüzûl sebebi ile ilgili konuşabilmek için buradaki kıstasın, Kur'an'ın nüzûlüne şahit olanlardan rivâyet ve semâ yolu ile bu bilgileri almak olduğunu zikreder. Bu bağlamda o, “*Benden yalan yere hadis aktarmaktan sakının. Ancak bildiğiniz ve benim söylediklerimi aktarabilirsiniz. Her kim benim adıma bile bile bir söz uydurur, söyler ve naklederse Cehennemdeki yerine hazırlansın. Kim de Kur'an'ın tefsiri hakkında kendi görüş ve arzusunı uydurarak hüküm verirse o da Cehennemdeki yerine hazırlansın.*” hadisini²² aktardığı görülür.²³

Zerkeşî (ö. 794/1392), esbâb-ı nüzûl ilminin faydasız olduğunu ileri sürenlerin yanıldıklarını söyler. Bilakis o, bu ilmin birçok faydasının olduğunu, bunlardan birinin de bu ilmin hikmet-i teşrî'ye yönlendiren hikmetli bilgileri içerdiğini kaydeder. Zerkeşî, bu ilmin bir diğer faydası olarak da sebebin hususiliğine itibar edenlere göre hükmün tahsis edilebilmesi olduğunu söyler. Ayrıca o, Esbâb-ı nüzûl ilminin âyetin manasına vakıf olmaya yardımcı olduğunu zikreder. Bu minvalde o, eş-Şeyh Ebû'l-Feth el-Kuşeyrî'nin “Sebeb-i nüzûlü açıklamak Aziz Kitab'ın manalarını anlamada güçlü bir yoldur .” dediğini aktarır. Bununla beraber Zerkeşî, esbâb-ı nüzûl ilminin bir diğer faydasının âyetle geçen lafzın umûm olmasına rağmen bu ifadenin nüzûl sebebi vasıtasıyla tahsis edilmesine delalet eden bir delili barındırması olduğunu kaydeder. Aynı şekilde o, bazı sebeb-i nüzûl rivâyetlerinin bazı âyetlerin hükümlerinde hasr/sınırlama olabileceği yönündeki yanlış algılamaları ortadan kaldıracabileceğini zikreder.²⁴ Buna ek olarak Zerkeşî, sebeb-i nüzûlün ortaya çıkabilecek bazı olası şüphe ve yanlışlıklar da diyebileceğimiz işkâlleri izale etmeye vesile olduğunu zikreder.²⁵ Ayrıca o, dikkat çeken bir konuya temas eder. Bu meyanda o, bazı sahabe ve tâbiinlerden rivâyetle “Bu âyet falanca konu hakkında indi.” şeklindeki ifadelerin bazen de âyetin içerdiği hükmü beyan etmek için söylendiğini bunun iniş sebeb-i dediğimiz nüzûl sebebi olmadığını zikreder.²⁶

Suyûtî (ö. 911/1505), *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân* adlı eserinde Kur'an'ın nüzûlünün iki kısma ayrıldığını, bunlardan bir kısmının bağımsız olarak yani herhangi bir sebep, olay veya duruma bağlı olmaksızın indiğini, bir kısmının da bir olay ya da sorulan bir sorudan sonra indiğini aktarır. O da selefleri gibi esbâb-ı nüzûl ilmini faydalı

²² Hadisin kaynağı için bkz: Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ b. Sevre b. Mûsâ ed-Dahhâk et-Tirmizî, *Sünenü't-tirmizî*, Thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf (Beyrut: Dâru'l-Ğarb el-İslâmî, 1998) “Tefsîrü'l-Kur'ân”, 1 (2951).

²³ Ebû'l-Hasan Ali b. Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Vâhidî en-Nisâbü'rî eş-Şâfi'î, *Esbâbü nüzûli'l-Kur'ân*, Thk. İsmâ b. Abdülmuhsin el-Hümejdân (ed-Demmâm: Dâru'l-İslâh, 1412) 8-9.

²⁴ Ebû Abdullah Bedrüddîn Muhammed b. Abdullah b. Bahâdır ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*, Thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm (yy.: Dâru İhyâi'-Kütübi'l-Arabiyye İsmâ el-Bâbî el-Halebî ve Şürekâihî, 1957) 1/22-23.

²⁵ Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/27.

²⁶ Zerkeşî, *el-Burhân*, 1/31-32.

görmeyenleri hata ettikleri hususunda eleştirmektedir.²⁷ Suyûtî, esbâb-ı nüzûlün faydalarından birinin de âyetin kimin hakkında indiği malumatını vermesidir, der. Bunun yanında o, esbâb-ı nüzûl ilminin âyetteki müphem olan bir ifadeyi tayin ettiği yönünde bir fayda içerdiğini belirtir.²⁸ Ayrıca Suyûtî, İbn Teymiyye'nin (ö. 728/1328) şöyle söylediğini aktarır: “Onların ‘Bu âyet şu konu hakkında indi.’ sözüyle bazen nüzûl sebebi kasdedilirken bazen de bu sözün ilgili âyetin manasına dâhil olduğu kasdedilir. Her ne kadar da âyetle ilgili bir sebep olmasa da... Nasıl ki kimi zaman ‘Bu âyetle şu kasdedildi.’ denildiği gibi.”²⁹ Böylece Suyûtî, müfessirlerin kimi zaman âyetin nüzûlü için zikrettiği rivâyetlerle sebep-i nüzûlü değil de ilgili âyetin tefsirini kasdettiklerini açıklar.³⁰

Suyûtî, yukarıdaki ifadelere benzer açıklamalarını bir diğer eseri olan *Lübâbü'n-nükûl fî esbâbi'n-nüzûl*'de dile getirmektedir. Nitekim o, bu eserinde ayrıca İbn Dakikûl'î'den (ö. 702/1302) “Nüzûl sebebini beyan etmek Kur'an'ın manasını anlamada güçlü bir yoldur.” dediğini nakleder. Buna ek olarak Suyûtî, yine bu eserinde İbn Teymiyye'nin “Nüzûl sebebini bilmek Kur'an'ın âyetlerini anlamaya yardımcı olur. Çünkü sebebi bilmek müsebbebi bilmeğe götürür.” söylediğini aktarır. Son olarak o, seleften kimilerine gizli kalan bazı âyetlerin manasının sebep-i nüzûl vasıtasıyla anlaşıldığını sözlerine ekler.³¹

Aynı şekilde Zürkânî de yukarıdaki açıklamalara benzer tafsilatlarda bulunarak seleflerinin yolundan gidip sebep-i nüzûlün önemine temas etmiştir.³²

2. Tibyân'da Esbâb-ı Nüzûlün Ele Alınışı

Kur'an'ın anlaşılmasında önemli rol oynayan esbâb-ı nüzûle pek çok bilgin tarafından dikkat çekilmiş ve bu konu tefsir, hadis, fıkıh vb. eserlerde işlenegelmiştir. Kur'an'ın tefsir edilmesinde önemli parametrelerden sayılan esbâb-ı nüzûl Tûsî'nin de ilgisini çekmiş bu bağlamda o, *et-Tibyân* adlı tefsirinin çoğu yerinde bu konu çerçevesinde örnekler vererek Kur'an'ın anlaşılmasına katkı sunmuştur.

Müfessir Tûsî, eserinin mukaddimesinde Kur'an'ın Hz. Peygamber'in nübüvvetinin doğruluğuna işaret eden büyük bir mucize olduğuna, akabinde bu kitaptan amacın onun manalarını ve bilgilerini bilmek olduğuna temas eder.³³ Böylelikle o,

²⁷ Abdurrahmân b. Ebî Bekr Celâlüddîn es-Suyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'an*, Thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhîm (yy.: el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-'Amme lil'kitâb, 1974) 1/107.

²⁸ Suyûtî, *el-İtkân*, 1/110.

²⁹ Suyûtî, *el-İtkân*, 1/115-116; Ayrıca bkz: İbn Teymiyye Takıyyüddîn Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Abdülhalîm b. Abdüsselâm b. Abdullâh b. Ebi'l-Kâsım b. Muhammed el-Harrânî el-Hanbelî ed-Dimeskî, *Mukaddime fî usûli't-tefsîr* (Beyrut: Dârü Mektebeti'l-Hayat, 1980) 16.

³⁰ Suyûtî, *el-İtkân*, 1/117.

³¹ Abdurrahmân b. Ebî Bekr Celâlüddîn es-Suyûtî, *Lübâbü'n-nükûl fî esbâbi'n-nüzûl* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y.) 3.

³² Bkz: Zürkânî, *el-Menâhil*, 1/109-113.

³³ Tûsî, *et-Tibyân*, 1/3.

Kur'an ilimleri kapsamında değerlendirilen ilimlerin Kur'an'ın manasını açıklama yönünde büyük öneme sahip olduklarını işaret etmektedir. Hele ki sebep-i nüzûl ilminin Kur'an'ın manasını tespit etmede diğer ilimlerle sürekli dirsek temasında olması gerektiği kaçınılmazdır.

Genel olarak Tûsî serdettiği sebep-i nüzûlleri sûre ve âyetlerin baş kısmında, ilgili âyet/âyetlerin tefsir bölümünde zikretmektedir. Onun, bazen de bir âyetin manasını tefsir etmeden önce konuya sebep-i nüzûlle başladığı da görülmektedir.³⁴

2.1. Esbâb-ı Nüzûlle İlgili Kullandığı Konu Başlıkları

Tûsî'nin, tefsirinde esbâb-ı nüzûlü ele alırken onun bu konuyla ilgili özel başlıklar açtığını görmekteyiz. O, farklı ifade kalıplarıyla esbâb-ı nüzûle değinirken bu konunun bazen bağımsız bazen de esbâb-ı nüzûle destek olacak diğer konularla zikredilmesi yoluna gitmiştir. Öyle ki Tûsî'nin bu denli gayreti onun, kaleme aldığı eserinde sistemli bir çalışmaya imza attığını göstermektedir.

Örneğin Tûsî, tefsirinde esbâb-ı nüzûle değinirken; kimi zaman “النزل”³⁵ kimi zaman da “سبب النزول”³⁶ ifadeleriyle bu konuya işaret etmektedir. Buna ek olarak onun, eserinde “...اسباب نزول...”³⁷ tabirini kullandığı da göze çarpmaktadır. Ayrıca Tûsî, tefsirinde bazen de esbâb- nüzûlle beraber diğer Kur'an ilimleri ile ilgili konulara da ismen değinmektedir. Bu minvalde o, esbâb-ı nüzûle atıfta bulunurken “المنعنى والنزل/mana ve nüzûl sebebi”³⁸, “النزل/النزول والنزول/النزول sebebi ve i'râb”³⁹, “النزل/النزول/النزول/النزول ve nüzûl sebebi”⁴⁰, “النزل/النزول/النزول/النزول ve lügat”⁴¹, “النزل/النزول/النزول/النزول ve anlam”⁴², “النزل/النزول/النزول/النزول ve kısıp”⁴³, “النزل/النزول/النزول/النزول ve kısıp”⁴⁴ gibi sebep-i nüzûlle beraber diğer konunun adını da aynı başlıkta zikreder. Tûsî, bazen sebep-i nüzûlle ilgili “النزل/النزول/النزول/النزول ve lügat”⁴⁵ başlığını kullanırken bazen de “النزل/النزول/النزول/النزول ve lügat”⁴⁶ başlığını kullandığı da dikkati çekmektedir.

³⁴ Tûsî, *et-Tibyân*, 2/399; 5/70; 10/144.

³⁵ Tûsî, *et-Tibyân*, 2/129; 3/407.

³⁶ Tûsî, *et-Tibyân*, 2/137.

³⁷ Tûsî, *et-Tibyân*, 9/325.

³⁸ Tûsî, *et-Tibyân*, 3/281.

³⁹ Tûsî, *et-Tibyân*, 2/209.

⁴⁰ Tûsî, *et-Tibyân*, 2/198-369.

⁴¹ Tûsî, *et-Tibyân*, 2/578.

⁴² Tûsî, *et-Tibyân*, 3/76.

⁴³ Tûsî, *et-Tibyân*, 3/316.

⁴⁴ Tûsî, *et-Tibyân*, 3/50.

⁴⁵ Tûsî, *et-Tibyân*, 3/23.

⁴⁶ Tûsî, *et-Tibyân*, 3/34.

Örneğin Tûsî, “İnsanlardan öylesi de vardır ki, kendisini Allah’ın hoşnutluğunu kazanmaya adanmıştır. Allah, kullarına çok şefkatlidir.”⁴⁷ âyetinden hemen sonra “الزول” başlığıyla bu âyetin esbâb-ı nüzûlüyle ilgili rivâyetleri aktarmaktadır. O, Katâde’nin (ö. 117/735) bu âyetin Muhacirler ve Ensar hakkında indiğini söylediğini kaydeder. Tûsî ayrıca İkrime’den (ö. 105/723) rivâyetle bu âyetin Ebû Zer el-Gıfârî (ö. 32/653), Cündüb b. es-Seken ve Suheyb b. Sihân hakkında indiğini söyler. Nitekim Ebû Zer’in yakınları onu alı koydular. Fakat o, akrabalarından kurtulup Hz. Peygamber’e yöneldi. O, tekrar muhacir olarak dönünce –ki Zahrân’dan geçiyordu- yakınları bu sefer ona engel oldular. Bu durumda Ebû Zer tekrar onlardan kurtulup ikinci defa Hz. Peygamber’e geldi. Ardından o, muhacir olarak dönünce tekrar akrabaları tarafından alı konuldu. Öyle ki Ebû Zer son olarak onlardan kurtulup Hz. Peygamber’in yanında kaldı. Aynı şekilde Suheyb’e gelince müşrik olan yakınları onu yakalayıp canına karşılık malını fidye olarak aldılar. Derken o, muhacir olarak yola çıkarken bu sefer de kendisine yetişen Zarîf b. Hud’ân, Suheyb’in geri kalan malına el koyup onu serbest bıraktı. Ayrıca Tûsî, Ebû Ca’fer’den bu âyetin Hz. Ali (ö. 40/661) hakkında indiğini söylediğini zikreder. Nitekim Kureyş, Resûlüllâh’ı öldürmek istediklerinde o evinden çıkarken Hz. Ali onun yatağına uzanmıştı. Böylelikle müşrikler bu olay karşısında hedeflerine ulaşamadılar. Son olarak Tûsî Ömer b. Şebbe’nin (ö. 262/876) de bu görüşü dikkate aldığını kaydeder.⁴⁸

Tûsî görüldüğü üzere sebep-i nüzûlü aktarırken bu konuya has başlıkla âyetin nüzûl sebebini işlemektedir.⁴⁹

Netice itibarıyla Tûsî, zikrettiğimiz bu başlıklarla esbâb-ı nüzûl konusuna son derece önem verdiğini ve bu ilmi tefsirinde sistemli bir şekilde işlediğini okurlara göstermektedir.

2.2. Esbâb-ı Nüzûl ile İlgili Kullandığı İfade Kalıpları

Tûsî, esbâb-ı nüzûl hususunda gerek rivâyetlerin başında gerekse sonunda çeşitli ifade kalıpları kullanmaktadır. Aynı şekilde onun sebep-i nüzûl kapsamında zikrettiği ifadeler içinde meçhul kip kalıbı yanında ihtilaf kavramıyla ilgili ifadeler de kullandığına şahit olunmaktadır. Bu bağlamda onun esbâb-ı nüzûl bağlamında serdettiği çeşitli tabirleri burada zikretmeye çalışacağız. Ayrıca o, sebep-i nüzûle dair arz ettiği ifade kalıplarında belli kalıplar üzerine yoğunlaşmamıştır.

2.2.1. Rivâyetlerin Başında Kullandığı İfade Kalıpları

Tûsî, tefsirinde rivâyetlerin başında kullandığı ifade biçimlerinde belli başlı sığıları tercih etmeyip bu manada farklı kalıplar tercih etmektedir. Onun tefsirinde

⁴⁷ el-Bakara 2/207.

⁴⁸ Tûsî, *et-Tibyân*, 2/183.

⁴⁹ Ayrıca bkz: Tûsî, *et-Tibyân*, 2/600.

kullandığı sebab-i nüzûl kiplerinin hepsini zikretmek çalışmamızın sınırlarını aşacağından belki onun bu meselenin izahına yönelik çokça kullandığı örnekleri vermeyi uygun gördük. Konu bütünlüğünü de göz önünde bulundurarak onun, rivâyette bulunduğu sebab-i nüzûl kalıplarından başlıcaları şunlardır:

... نزلت في ... hakkında/konusunda indi.⁵⁰

... إنما نزلت في.../doğrusu bu ... hakkında indi.⁵¹

... نزلت هذه الآية في ... hakkında indi.⁵²

... وكان سبب نزولها فيه .../bu âyetin o konu hakkında iniş sebebi ...dır.⁵³

... إنما نزلت في ... hakkında indi.⁵⁴

... نزلت فيمن ... kişi/kişiler hakkında indi.⁵⁵

... أن الآية نزلت في .../doğrusu bu âyet ... hakkında indi.⁵⁶

... نزلت هذه السورة في ... hakkında indi.⁵⁷

... أن هذه الآية نزلت في .../hiç şüphesiz işte bu âyet ... hakkında indi.⁵⁸

... إن هذه الآية نزلت في .../doğrusu işte bu âyet ... hakkında indi.⁵⁹

... نزل قوله.../O'nun sözü indi.⁶⁰

... هي آخر ما نزلت على النبي .../o, Peygamber'e inenin sonuncusudur.⁶¹

... نزلت ل.../dan dolayı indi.⁶²

... نزلت ب ... ile/sebebiyle/vasıtasıyla indi.⁶³

... وهذه الآية نزلت.../işte bu âyet indi.⁶⁴

⁵⁰ Tûsî, *et-Tibyân*, 3/527.

⁵¹ Tûsî, *et-Tibyân*, 3/555.

⁵² Tûsî, *et-Tibyân*, 5/290.

⁵³ Tûsî, *et-Tibyân*, 5/290.

⁵⁴ Tûsî, *et-Tibyân*, 5/290.

⁵⁵ Tûsî, *et-Tibyân*, 5/288.

⁵⁶ Tûsî, *et-Tibyân*, 7/421.

⁵⁷ Tûsî, *et-Tibyân*, 10/407.

⁵⁸ Tûsî, *et-Tibyân*, 2/357.

⁵⁹ Tûsî, *et-Tibyân*, 9/541.

⁶⁰ Tûsî, *et-Tibyân*, 3/413.

⁶¹ Tûsî, *et-Tibyân*, 5/167.

⁶² Tûsî, *et-Tibyân*, 5/167.

⁶³ Tûsî, *et-Tibyân*, 9/325.

...نزلت فيهم هذه الآيات/onlar hakkında bu âyetler indi.⁶⁵

...ونزل فيه قوله/ve onun hakkında O'nun sözü indi.⁶⁶

...وكان سبب نزول الآية/bu âyetin iniş sebebi ...dır.⁶⁷

...وأنزلت/... ve indirildi.⁶⁸

...نزلت الآية في/âyet, ... hakkında indi.⁶⁹

...نزلت هذه الآية في/bu âyet, ... hakkında indi.⁷⁰

...إن هذه الآية نزلت/hiç şüphesiz bu âyet indi.⁷¹

...انما نزلت على سبب/doğrusu bu, ... sebebi üzere indi.⁷²

...الآية نزلت في/âyet, ... hakkında indi.⁷³

...نزلت هذه الايات في/bu âyetler, ... hakkında indi.⁷⁴

...سبب نزول هذه الآية/doğrusu bu âyetin iniş sebebi ...dır.⁷⁵

...نزلت جوابا/cevap olarak indi.⁷⁶

...إن هذه الآية (تعالى) أنزل هذه الآية/hiç şüphesiz Yüce Allah bu âyeti indirdi.⁷⁷

Tûsî, tefsirinde yukarıda belirtilen sebab-i nüzûl kalıplarından birini tercih ederek ilgili âyete ilişkin sebab-i nüzûl rivâyetlerini zikreder. Ayrıca bu çalışmamızda zikri geçen sebab-i nüzûl kalıplarının hepsine temas etmek çalışmamızın sınırlarını aşacağından ve okuyucu da bıkkınlık oluştacağından yalnızca birer örnek konuyu netleştireceğiz.

Tûsî “Bir başka grup var ki, onlar iyi işe bir de kötü iş karıştırdıktan sonra günahlarını itiraf etmişlerdir. Umulur ki Allah onların tövbesini kabul eder. Şüphesiz

⁶⁴ Tûsî, *et-Tibyân*, 8/164.

⁶⁵ Tûsî, *et-Tibyân*, 8/162.

⁶⁶ Tûsî, *et-Tibyân*, 3/317.

⁶⁷ Tûsî, *et-Tibyân*, 2/600.

⁶⁸ Tûsî, *et-Tibyân*, 3/436.

⁶⁹ Tûsî, *et-Tibyân*, 10/176.

⁷⁰ Tûsî, *et-Tibyân*, 5/104.

⁷¹ Tûsî, *et-Tibyân*, 5/266.

⁷² Tûsî, *et-Tibyân*, 7/434.

⁷³ Tûsî, *et-Tibyân*, 8/253.

⁷⁴ Tûsî, *et-Tibyân*, 10/78.

⁷⁵ Tûsî, *et-Tibyân*, 2/542.

⁷⁶ Tûsî, *et-Tibyân*, 2/229.

⁷⁷ Tûsî, *et-Tibyân*, 3/449.

Allah çok esirgeyici, çok bağışlayıcıdır.”⁷⁸ âyetinden sonra uzunca esbâb-ı nüzûle değinir. Bu minvalde o, İbn Abbâs’tan rivâyetle onun “Bu âyet, içlerinde Ebû Lübâbe’nin de olduğu Tebûk Gazvesine katılmaktan geri duran on kişi hakkında indi. Böylece onlardan yedi kişi tövbeleri kabul edilinceye kadar kendilerini Mescid’in sütunlarına bağladılar.” söylediğini belirtir. Bir başka görüşe göre ise mevzu bahis olan kişilerin Ebû Lübâbe ile beraber yedi kişi oldukları zikredilir. Ayrıca Tûsî, Ebû Ca’fer’in bu âyetin sadece Ebû Lübâbe hakkında indiğini söyleyip bir başkasını zikretmediğini aktarır. Bu meyanda Tûsî, bu âyetin Benî Kurayza Gazvesinde cereyan eden hadiseden dolayı indiğini söyleyip Mücâhid’in (ö. 103/721) de bu görüşe meylettiğini aktarır. O, Zührî’nin ise bu âyetin Tebûk Gazvesine katılmaktan geri duran Ebû Lübâbe’ye has indiğini söylediğini zikreder. Bununla beraber müfessirlerin çoğu, Ebû Lübâbe’nin Tebûk Gazvesinden geri kalanlardan olduğunu kabul eder. Bunlara ek olarak İbn Abbâs’tan bu âyetin bedevilerden bir topluluk hakkında indiğini söylediği de kaydedilir. Tûsî son olarak bu âyetin bir görüşe göre de Tebûk Gazvesinden geri kalan on beş kişi hakkında indiğini zikreder.⁷⁹

Bu âyet bağlamında Tûsî’nin sebep-i nüzûl kalıpları içinde “نزلت هذه الآية في” kalıbını zikrettiğini görmekteyiz.⁸⁰ Bu tutum bize onun esbâb-ı nüzûl rivâyetlerinin baş kısmında takındığı tavrı göstermektedir. Çünkü o, rivâyetlerin başında naklettiği nüzûl sebebi ile ilgili hususlarda bu kalıplara çokça yer vermektedir.

2.2.2. Rivâyetlerin Sonunda Kullandığı İfade Kalıpları

Tûsî’nin naklettiği esbâb-ı nüzûl rivâyetlerinin sonunda kullandığı ifade kalıpları da önem arz etmektedir. Onun tefsirini incelediğimizde bu meyanda çok farklı ifade kalıpları kullanmaktadır. Bu kalıpların başlıcaları şunlardır:

... فنزلت هذه الآية/böylece bu âyet indi.⁸¹

... فأنزل الله الآية/böylece Allah, âyeti indirdi.⁸²

... فأنزل الله تعالى/böylece Yüce Allah indirdi.⁸³

... فأنزل الله الآية/böylece Yüce Allah, ... âyetini indirdi.⁸⁴

... فأنزل الله فيهم الآية/bu sebeple Allah onlar hakkında âyet indirdi.⁸⁵

⁷⁸ et-Tevbe 9/102.

⁷⁹ Tûsî, *et-Tibyân*, 5/290.

⁸⁰ Ayrıca bkz: Tûsî, *et-Tibyân*, 9/591.

⁸¹ Tûsî, *et-Tibyân*, 3/288.

⁸² Tûsî, *et-Tibyân*, 5/190.

⁸³ Tûsî, *et-Tibyân*, 2/521.

⁸⁴ Tûsî, *et-Tibyân*, 3/505.

⁸⁵ Tûsî, *et-Tibyân*, 9/355.

... فانزل الله فيهم / bu sebeple Allah onlar hakkında indirdi.⁸⁶

...وفيه نزلت الآية./ve onlar hakkında âyet indi.⁸⁷

...فنزلت فيه الآية./bu sebeple onun hakkında âyet indi.⁸⁸

...ثم نزل فيهم./ardından onlar hakkında indi.⁸⁹

...فنزلت هذه الآية وما بعدها./böylece bu âyet ve sonrası indi.⁹⁰

Örneğin Tûsî, “*Hacılara su verme ve Mescid-i Harâm’ın imar ve bakım işini (üstlenen kimseyi), Allah’a ve ahiret gününe inanıp Allah yolunda cihat eden kimseyle bir mi tutuyorsunuz? Bunlar Allah katında bir değildirler. Allah zalimler topluluğunu hidâyete erdirmez.*”⁹¹ âyetinden sonra birkaç sebab-i nüzûl zikreder. O, Ebû Ca’fer ve Ebû Abdullah’tan rivâyet ettiğine göre bu âyetin Hz. Ali ve Hz. Abbâs (ö. 32/653) hakkında indiğini söyler. Ayrıca Tûsî, Taberî’nin (ö. 310/923) İbn Abbâs’a isnat ettiği bir rivâyette bu âyetin Hz. Abbâs hakkında indiğini kaydeder. Nitekim Hz. Abbâs Bedir günü ashaba yönelerek “İslam’a girme ve hicret etme hususunda bizi geçseniz de hacıları sulama ve Beyt’in muhafızlığını üstlenme de bizi geçememişsiniz.” dedi ve bunun üzerine bu âyet indi. Bunun yanında Tûsî, bu âyetin Hz. Ali, Hz. Abbâs, Hz. Osman (ö. 35/656) ve Şeybe (ö. 59/679) hakkında indiğini de zikreder. O, Şa’bî’den (ö. 104/722) bu âyetin Hz. Ali ve Hz. Abbâs hakkında indiğini söylediğini de aktarır İbn Vehb (ö. 197/813) ve Süddî’nin (ö. 127/745) de bu görüşe sahip olduklarını kaydeder.⁹²

Tûsî burada zikrettiği esbâb-ı nüzûlde “فانزل الله الآية” ifade kalıbını tercih etmiştir.⁹³ Görüldüğü üzere Tûsî rivâyetlerin sonunda çoğunlukla yukarıda zikredilen kalıpları tercih etmektedir.

Tûsî yukarıda zikrettiğimiz ifade kalıpları dışında “وقيل فيمن نزلت هذه الآية/ve bu âyetin kim/kimler hakkında indiği söylendi.”⁹⁴ meçhul sığa kullanarak da sebab-i nüzûl naklinde bulunmaktadır.⁹⁵ Muhtemelen o, meçhul kipleri şu açılardan tercih etmiş olabilir:

1. Rivâyetin zayıf olduğunu düşünmesi
2. Râvînin zayıf olduğunu düşünmesi

⁸⁶ Tûsî, *et-Tibyân*, 3/317.

⁸⁷ Tûsî, *et-Tibyân*, 2/600.

⁸⁸ Tûsî, *et-Tibyân*, 3/306.

⁸⁹ Tûsî, *et-Tibyân*, 3/306.

⁹⁰ Tûsî, *et-Tibyân*, 2/542.

⁹¹ et-Tevbe 9/19.

⁹² Tûsî, *et-Tibyân*, 5/190.

⁹³ Ayrıca bkz: Tûsî, *et-Tibyân*, 5/19; 7/450.

⁹⁴ Tûsî, *et-Tibyân*, 6/231.

⁹⁵ Bkz: Tûsî, *et-Tibyân*, 3/205; 4/239; 7/146; 8/70; 9/304.

3. Aktardığı rivâyetin şüpheli olduğunu düşünmesi
4. Zikredilmesinin herhangi bir yararının olmaması
5. Siyasi-mezhebi görüş açısından kendisine uzak görmesi

Tûsî, sebab-i nüzûl ile ilgili naklettiği rivâyetlerde zaman zaman “اختلفوا فيمن نزلت فيه هذه الآية/Bu âyetin kim/kimler hakkında indiğine dair ihtilaf ettiler.” şeklinde ihtilaf fiilini kullanmaktadır. Belli ki o, ihtilaf kalıbıyla alakalı zikrettiği rivâyetlerin kesin olmadığına dikkati çekmektedir.⁹⁶ Tûsî’nin tefsirinde bu bağlamda zikredebileceğimiz birçok örnek yer almaktadır.⁹⁷

Onun sebab-i nüzûl bağlamında zikrettiği ihtilaf sığası şeklinde ifade kalıplarını kullanmasının muhtemelen birkaç nedeni olabilir:

1. İlgili rivâyetlerin her birinin doğru olduğunu düşünmesi.
2. Âyetin zikredilen tüm rivâyetler müvâcehesinde anlaşılabilceği.
3. Her bir rivâyetin yekdiğerinin anlamını tamamladığı.
4. Ancak hepsinin birden zikredilmesinin ilgili âyetle amaçlanan manaya ulaştıracağı.

2.3. Tûsî’nin Sebeb-i Nüzûl Bağlamında Zikrettiği Rivâyetlerin Sayısı

Tûsî’nin tefsirini incelediğimizde onun birçok âyette sebab-i nüzûle başvurduğunu görmekteyiz. Bunun yanında o, bazı âyetlerde sebab-i nüzûle değinmemiştir. Aynı zamanda Tûsî’nin her âyet için sebab-i nüzûlü gerekli görmediğini okumaktayız. Böylece onun, bazı âyetler için bir sebab-i nüzûl zikretmesiyle birlikte bazı âyetler için iki, üç, dört veya beş sebab-i nüzûl zikrettiği de göze çarpmaktadır. Muhtemelen Tûsî kendinden önceki bilginlerin eserlerini tetkik ettikten sonra esbâb-ı nüzûl kapsamında topladığı malzemeyi kendi tefsirinde kullanmıştır. Onun, eserinde serdettiği bu esbâb-ı nüzûl rivâyetlerinde kimi sahih kimi de zayıf rivâyetlerin olduğunu, kullandığı sebab-i nüzûl kalıpları çerçevesinde öğrenmekteyiz. Nitekim onun yukarıda esbâb-ı nüzûlle ilgili ifade kalıpları başlığında kimi zaman etken fiil, kimi zaman edilgen fiil, kimi zaman da ihtilaf fiiliyle ilgili kullandığı ifade kalıplarını paylaşmıştık. Güçlü ve zayıf râvî ve rivâyetlerin varlığı sadece Tûsî’nin tefsirinde değil bilakis ondan önce ve ondan sonra gelen bilginlerin de eserinde gördüğümüz eğilimler olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.3.1. Bir Âyet İçin Bir Sebeb-i Nüzûl Zikretmesi

⁹⁶ Ayrıca bkz: Tûsî, *et-Tibyân*, 3/93; 3/298; 5/191.

⁹⁷ Tûsî, *et-Tibyân*, 1/402; 3/120-558; 5/191.

Tûsî Kur'an âyetlerinin bir kısmı için sebab-i nüzûl zikrederken bir kısmı için de nüzûl sebebi zikretmemiştir. Aynı şekilde onun, bir âyet için bir sebab-i nüzûl zikrettiği gibi ayrıca bir âyet için birkaç sebab-i nüzûl zikrettiği de dikkatlerden kaçmamaktadır.

Bu bağlamda o, “*Kendisine geniş bir servet verdim.*”⁹⁸ âyetinden sonra belirttiği sebab-i nüzûlde Mücâhid ve Saîd b. Cübeyr’in (ö. 94/713 [?]) bu âyetin Velîd b. Muğîre el-Mahzûmî (ö. 1/622) hakkında indiğini ve onun bin dinar malı olduğunu söylediklerini aktarır. Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778) ise onun dört bin dinar malı olduğunu, Nu’mân b. Sâlim onun cüzzamlı biri olduğunu, Atâ (ö. 114/732) ise onun her ay devam eden geliri olduğunu söyler.⁹⁹

Tûsî’nin zikrettiği bu sebab-i nüzûlden anlaşıldığı üzere onun bu âyet bağlamında sadece Velîd B. Muğîre el-Mahzûmî için nüzûl sebebi belirttiği görülmektedir.

Buradan hareketle Tûsî’nin, mezkûr âyet bağlamında sadece bir sebebi nüzûl rivâyetine denk geldiğini söyleyebiliriz. Buna ek olarak onun bu âyet hakkında zayıf görüp de zikretmediği sebab-i nüzûller de olabilir yaklaşımını bu ve benzeri yerlerde zikredebiliriz.

2.3.2. Bir Âyet İçin Birkaç Sebeb-i Nüzûl Zikretmesi

Tûsî’nin tefsirini incelediğimizde onun bazı âyet-âyetler çerçevesinde birden fazla sebebi nüzûl zikrettiğine şahit olmaktadır.

Örneğin o, “*Ey iman edenler! Allah ve resûlüne karşı hainlik etmeyin, size bırakılan emanetlere de bile bile hıyanet etmeyin.*”¹⁰⁰ âyetinin Yüce Allah’tan müminlere O’na ve Resûlüne hıyanet etmemeleri hususunda bir hitap olduğunu kaydeder. Ardından o, hıyanetin, yerine getirilmesi yönünde güvence verilen bir hakkın engellenmesi manasına geldiğini ve bu kavramın emanetin zıddı olduğunu zikreder. Aynı şekilde Tûsî, “*Hıyanetin aslı, koruma altına alınan için sana verilen emanette kusurlu davranmandır.*” söyleyerek bu arada emanetin önemli bir konu olduğuna dikkat çeker. Ayrıca Cübbâî (ö. 303/916) bu âyet çerçevesinde Yüce Allah’ın onları ganimetlere ihanet etmekten nehyettiğini belirtir. Bunun yanı sıra İbn Zeyd de buradaki emanetin din olduğunu ve bu âyetin münafıklar hakkında indiğini söyler.¹⁰¹

Tûsî, ardından bu âyetle ilgili esbâb-ı nüzûl rivâyetlerini açıklamaya başlar. Bu minvalde o, Câbir b. Abdullah’tan (ö. 78/697) rivâyetle bu âyetin bazı münafıkların Ebû Süfyân’ı (ö. 31/651-52) Hz. Peygamber’in Medine’den hareket edip onların kervanına el koyması hususunda uyardıkları bağlamında indiğini kaydeder. Zührî de bu âyetin

⁹⁸ el-Müddessir 74/12.

⁹⁹ Tûsî, *et-Tibyân*, 10/175-176.

¹⁰⁰ el-Enfâl 8/27.

¹⁰¹ Tûsî, *et-Tibyân*, 5/105.

Benî Kurayza olayında geçen Ebû Lübâbe hakkında indiğini söyler ki bu görüş Ebû Ca'fer ve Ebû Abdullah tarafından da rivâyet edilmiştir.¹⁰²

Görüldüğü üzere Tûsî burada bir tek âyet bağlamında iki nüzûl sebebi zikretmektedir.

Bununla birlikte Tûsî'nin âyet-âyetler için ikiden fazla nüzûl sebebi zikrettiği de göze çarpmaktadır.

Örneğin o, “Size ne oluyor da münafıklar hakkında ikiye bölünüyorsunuz? Hâlbuki kendileri hak ettikleri için Allah onları küfre geri çevirmiştir. Allah'ın saptırdıklarını doğru yola getirmek mi istiyorsunuz? Allah'ın saptırdıkları için asla doğruya yol bulamazsın.”¹⁰³ âyeti ile ilgili birkaç sebep-i nüzûl aktarmaktadır.

1. Mücâhid, Ebû Ca'fer ve Ferrâ'dan (ö. 207/822) rivâyetle bu âyetin Mekke'den Medine'ye gelen bir topluluk hakkında ashâb-ı kirâmın ihtilaf ettiği hususunda indiğini söylediklerini zikreder. Bu meyanda onlar ashâba Müslüman olduklarını izhar edip sonra Medine'yi kötü bulduklarından Mekke'ye dönüp oradaki topluluğa şirk işlediklerini izhar ettiler. Ardından bu kimseler müşriklerin ticaret mallarıyla Yemâme'ye seyahat ettiler. Bu arada Müslümanlar, onlarla beraber yanlarında bulunan ticaret mallarına el koymak hususunda ihtilaf ettiler. Bu durumda Ashaptan kimileri mümin olmalarını göz önünde bulundurarak onlara engel olunmaması gerektiğini savunurken kimileri de mürtet olmalarından dolayı onlara ve mallarına engel olunması gerektiğini savunmuştur. Böylelikle bu âyet indi.

2. İbn Abbâs, Katâde ve Dahhâk, ashâbın bu ihtilafının Mekke'de Müslüman olduklarını izhar eden şirk ehlinde bir topluluk hakkında olduğunu zikrederler. Nitekim bu kimseler Müslümanlara karşı müşriklere yardım ediyorlardı. Böylece ashaptan bir grup onların canları ve mallarının helal olduğunu söylerken; diğerleri de aksine onların canları ve mallarının haram olduğunu söylediler.

3. Süddî bu âyetin, münafıklık yaparak Medine'den çıkmak isteyen bir topluluk hakkında indiğini söyler. Nitekim onlar müminlere “Bize kıtlık ve sıkıntı isabet etti. Buradan çıkıp zenginleşerek geri dönelim.” dediler. Böylece ashaptan bir topluluk onların münafık olduğunu söylerken; diğerleri de onların mümin olduklarını söyledi.

4. İbn Zeyd ise bu âyetin, Rasulullah aleyhisselâm'ın ashâbının, ifk hadisesinde Abdullah b. Übey ve adamlarının Hz. Aîşe hakkında ileri geri konuşmaları üzerine ihtilaf ettikleri hususunda indiğini söyler.¹⁰⁴

¹⁰² Tûsî, *et-Tibyân*, 5/106.

¹⁰³ en-Nisâ 4/88.

¹⁰⁴ Tûsî, *et-Tibyân*, 3/281-282.

Netice itibarıyla Tûsî'nin, zikri geçen âyetten sonra ikiden fazla sebep-i nüzûl aktardığını görmekteyiz. Ayrıca onun, bu farklı rivâyetler arasında herhangi bir tercihte bulunmadığı ve bu rivâyetler hakkında herhangi bir değerlendirme de yapmadığını gözlemlemekteyiz.

2.3.3. Âyetin Tamamı İçin Sebeb-i Nüzûl Zikretmesi

Tûsî'nin esbâb-ı nüzûl konusunu ele aldığı bir diğer özellik onun bir âyetin tamamı veya bir kısmı için sebep-i nüzûl zikretmesi yönündedir. O, yer yer bir âyetin tamamı için nüzûl sebebi zikrederken bazen de bir âyetin belli bir pasajı hususunda sebep-i nüzûl aktarmaktadır.

Buradan hareketle Tûsî, “Allah katında canlıların en aşağı derecede olanları, sağır, dilsiz ve düşünemez olanlarıdır.”¹⁰⁵ âyeti ile kastedilen kâfirlerin yeryüzünde yaşayan canlılardan daha da zararlı olduklarına temas edip ardından onları hakikati anlamayan sağır ve dilsiz kimselere benzetir. Tûsî, “Öyle ki onlar Yüce Allah’tan işittikleri öğütlerden faydalanmayıp ayrıca doğru da konuşmazlar.” açıklamalarıyla bu topluluğu eleştiriye tabi tutmuştur. Tûsî bu beyanından sonra mezkûr âyetin Benî Abdüddâr kabilesi hakkında indiğini nitekim onlardan sadece Mus’ab b. Ümeyr (ö. 3/625) ve Süveybit denilen müttetiklerinin iman ettiğini ve bu görüşü Ebû Ca’fer’den aktardığını kaydeder. Ayrıca o, bir başka sebep-i nüzûle göre bu âyetin Benî Abdüddâr b. Kusay kabilesinden olan Nadır b. Hâris b. Kelde hakkında indiğini söyler.¹⁰⁶ Görüldüğü üzere Tûsî bahsi geçen âyetin tümü hakkında sebep-i nüzûl zikretmektedir.¹⁰⁷

Tefsirini incelediğimizde Tûsî'nin genellikle bir âyetin veya birkaç âyetin tümü için sebep-i nüzûl zikrettiğine şahit olmaktadır. Bu da onun sebep-i nüzûl konusunda çoğunlukla başvurduğu bir metot olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.3.4. Âyetin Bir bölümü İçin Sebeb-i Nüzûl Zikretmesi

Tûsî'nin, âyetlerin sebep-i nüzûlü ile ilgili takip ettiği bir diğer özellik onun herhangi bir âyetin bir kısmı ile ilgili dile getirdiği nüzûl sebebidir. Buradan hareketle o, “Sadece içinizden zulmedenlere dokunmakla kalmayacak olan fitneden sakının ve bilin ki Allah’ın cezası şiddetlidir.”¹⁰⁸ âyetinde yer alan “...bilin ki Allah’ın cezası şiddetlidir.” pasajının Yüce Allah’ın belirlediği yasaklardan uzak durmayıp O’nun emirlerine uymayan kimselerle ilgili olduğunu söyler. Ardından o, ilgili âyetin bu kısmıyla alakalı Hasan-ı Basrî, Süddî, Mücâhid ve İbn Abbâs’ın bu pasajın Cemel savaşına katılanlar hakkında indiğini söylediklerini aktarır. Ayrıca Tûsî, âyetin bu kısmına dair Katâde’den Hz. Zübeyr’in (ö. 36/656) “Hiç kuşkusuz bu âyet indiğinde

¹⁰⁵ el-Enfâl 8/22.

¹⁰⁶ Tûsî, *et-Tibyân*, 5/98-99.

¹⁰⁷ Ayrıca bkz: Tûsî, *et-Tibyân*, 5/266-267.

¹⁰⁸ el-Enfâl 8/25.

bizden herhangi biri bu âyete konu olacağını bilmiyordu. Ta ki biz bu mevzuda ihtilaf ettik. Öyle ki bu âyet özellikle bize isabet etti.” dediğini nakleder. Tûsî bu habere benzer çeşitli rivâyetlerin farklı varyantlarla Hz. Zübeyr b. Avvâm’dan nakledildiğini de sözlerine ekler.¹⁰⁹

Yukarıda dile getirilen açıklamalar doğrultusunda Tûsî’nin bazen bir âyetin bir kısmı için sebep-i nüzûl zikrettiği de göze çarpmaktadır. Fakat bu, onun sürekli takip ettiği bir metot değildir.

2.3.5. Sûre-Sûrelerin Sebeb-i Nüzûlü İçin Zikrettiği Rivâyetler

Tûsî’inin tefsirinde denk geldiğimiz bir başka özelliği de onun sûreler hakkında aktardığı sebep-i nüzûllerdir. O, her âyet için sebep-i nüzûl zikretmediği gibi her sûre için de sebep-i nüzûl zikretmemektedir. Örneğin Tûsî, Mâûn, Kevser, Nasr vd. sûreler için herhangi bir nüzûl sebebi nakletmemektedir.¹¹⁰ Muhtemelen onun,- yukarıda âyetler için söylediğimiz gibi- her sûre için bir sebep-i nüzûlün olmadığını işaret ettiğini söyleyebiliriz. Özellikle Tûsî, şahit olduğumuz üzere bazı kısa sûreler ile ilgili sebep-i nüzûl aktarmamaktadır.¹¹¹

Bu minvalde Tûsî Kâfirûn sûresinin nüzûl sebebi ile ilgili bu sûrenin Hz. Peygamber’e gelerek ilahlarına bir sene ibadet etmesi karşılığında onların da Yüce Allah’a ibadet edeceklerini söyleyen müşrikler hakkında indiğini aktarır.¹¹² Aynı şekilde Tûsî, Tebbet sûresinin nüzûl sebebi ile ilgili bu sûrenin Ebû Leheb’e (ö. 2/624) cevap olarak indiğini ifade eder. Nitekim Hz. Peygamber Benî Abdülmuttalib’e çağrıda bulundu. Onlar da bu çağrıya toplanınca Rasûlullah sallallahu aleyhi ve sellem onlara şunları söyledi: *“Hiç kuşkusuz Yüce Allah beni genel olarak insanlara özel olarak da size gönderdi. Böylece size arz etmek isterim ki ‘eğer söylediklerimi kabul ederseniz Araplara ve acemlere hükmedersiniz.’ Onlar, peki kabul etmemiz gereken şeyler nelerdir? diye sordular. Hz. Peygamber ‘Allah’tan başka ilah olmadığını ve benim O’nun resûlü olduğumu söylemenizdir.’ dedi. Bunun üzerine Ebû Leheb ‘Elin kurusun! Sen bizi bunun için mi topladın?’ dedi. Böylece Yüce Allah bu sûreyi indirdi.”*¹¹³

Tûsî, hem Kâfirûn hem de Tebbet sûresi için sebep-i nüzûl zikrederek bu bağlamda bir sûrenin tümü için de sebep-i nüzûl aktardığını okurlara göstermektedir.

¹⁰⁹ Tûsî, *et-Tibyân*, 5/104.

¹¹⁰ Mâ’ûn, Kevser ve Nasr sûreleri ile ilgili bkz: Tûsî, *et-Tibyân*, 10/414, 417, 424.

¹¹¹ Kureys sûresi ile ilgili ayrıca bkz: Tûsî, *et-Tibyân*, 10/412.

¹¹² Tûsî, *et-Tibyân*, 10/420.

¹¹³ Tûsî, *et-Tibyân*, 10/427; Benzer rivayetler için ayrıca bkz: Ebû Ca’fer et-Taberî, Muhammed b. Cerîr b. Yezîd b. Kesîr b. Gâlib el-Âmulî, *Câmiü’l-beyân fi te’vîli’l-Kur’ân*, Thk. Ahmed Muhammed Şâkir (yy.: Müessesetü’r-Risâle, 1420) 24/676.

Bunun yanında Tûsî'nin iki sûre için ortak sebep-i nüzûl aktardığına da şahit olmaktadır. Nitekim o, hem Felak hem de Nâs sûresi için ortak sebep-i nüzûl zikretmektedir. Bu meyanda Tûsî, Hz. Peygamber aleyhisselem'a sihir yapanların Lebîd b. A'sam el-Yehûdî'nin kızları olduğunu ve onların on bir düğümle bu sihri yaptıklarını kaydeder. Bunun üzerine Felak ve Nâs sûreleri indi ki bu her iki sûrenin âyetlerinin toplamı on bir olup her bir âyetle on bir düğümlü sihir çözülmüş oldu.¹¹⁴

Tûsî'nin belirttiği üzere zikredilen bu sebep-i nüzûl mezkûr her iki sûre hakkında inmiştir. Bu da iki sûre için ortak nüzûl sebebinin olabirliğini göstermektedir.

2.4. Tibyân'da Tûsî'nin Esbâb-ı Nüzûl Konusunda Faydalandığı Kaynaklar

Tûsî'nin tefsirinde esbâb-ı nüzûl kapsamında bazı eserler ve şahıslardan istifade ettiğini görmekteyiz.

2.4.1. Faydalandığı Eserler

Tûsî'nin esbâb-ı nüzûl bağlamında faydalandığı tefsirle ilgili eserler olduğu göze çarpmaktadır. Bu minvalde o, “Sizin velîniz ancak Allah'tır, peygamberidir, bir de Allah'ın emrine boyun eğerek namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren müminlerdir.”¹¹⁵ âyetinden hareketle bilginlerin bu âyet hakkındaki sebep-i nüzûl konusunda ihtilaf ettiklerini söyler. O, Ebû Bekir Râzî el-Cessâs'ın (ö. 370/980) Ahkâmü'l-Kur'ân adlı kitabında Mağribî, Taberî, Rummânî (ö. 384/994), Mücâhid ve Süddî'nin bu âyetin, namaz esnasında Hz. Ali'nin yüzüğünü sadaka olarak vermesi üzerine indiğini kabul ettiklerini aktarır. Tûsî, zikrettiği bu görüşün Ebû Ca'fer, Ebû Abdullah ve ehl-i beyt ulemasının hepsinin yöneldiği görüş olduğunu ifade eder. O, mezkûr âyetin iniş sebebi ile ilgili Hasan- ı Basrî ve Cübbâî'nin bütün müminler hakkında indiğini söylediklerini zikreder. Ayrıca Tûsî, bilginlerden bir topluluğa göre bu âyetin Ubâde b. Sâmî'tin (ö. 34/654) Benî Kaynukâ yahudileri ile olan dostluğunu ve anlaşmasını kesip Hz. Peygamber'in ve müminlerin tarafına geçmesi üzerine indiğini kaydeder. Son olarak Tûsî, Mükellibî'den rivâyetle bu âyetin Abdullah b. Selâm (ö. 43/663-64) ve ashabının müslüman olmalarından dolayı yahudilerin onlardan irtibatını kesmesi üzerine indiğini aktarır.¹¹⁶

Bu bağlamda aktardığımız esbâb-ı nüzûl çerçevesinde Tûsî'nin, tefsir kaynakları kategorisinde değerlendirilebilecek Ebû Bekir Râzî el-Cessâs'ın *Ahkâmü'l-Kur'ân* adlı eserine başvurduğunu görmekteyiz.

¹¹⁴ Tûsî, *et-Tibyân*, 10/434.

¹¹⁵ el-Mâide 5/55.

¹¹⁶ Tûsî, *et-Tibyân*, 3/558-559.

Tûsî, esbâb-ı nüzûlle ilgili kimi zaman nakilde bulunduğu kaynağı belirtmemektedir. Bu durum onun eserinde ender görülen yönelimlerindendir. Bu bağlamda o, “Söylemediklerine dair Allah adına yemin ediyorlar. Oysa inkârcılık içeren sözünü söylemişler, müslüman olduklarını beyan ettikten sonra inkârcılığa sapmışlar ve başaramadıkları o işe yeltenmişlerdir. Onların öğ almaya kalkışmaları için Allah’ın ve O’nun lütfu sayesinde resûlünün kendilerini zengin etmesinden başka bir sebep de yoktu! Eğer pişman olup tövbe ederlerse bu kendilerinin iyiliğine olur; yüz çevirirlerse Allah onları dünyada da âhirette de elem verici bir azaba uğratur; artık yeryüzünde onlara ne bir dost ne bir yardımcı bulunur.”¹¹⁷ âyeti ile ilgili rivâyet ettiği farklı nüzûl sebeplerinde bilginlerin ihtilaf ettiğini aktarmaktadır. Bu minvalde o, söz konusu âyetin nüzûl sebebi ile alakalı Urve (ö. 94/713), İbn İshâk (ö. 151/768) ve Mucâhid’in bildirdiğine göre Hallâs b. Süveyd b. Sâmit hakkında indiğini söylediklerini zikreder. Nitekim o, eğer Muhammed’in getirdiği din hak din ise biz merkeplerden daha aşağı olalım, dedi. Ardından o, Yüce Allah’ın adıyla yemin ederek böyle söylemediğini söyledi. Bunun üzerine zikri geçen âyet indi. Tûsî, aktardığı bir diğer rivâyette ise Katâde’nin bu âyetin Abdullah b. Übey b. Selûl’ün (ö. 9/631) “Hele Medine’ye dönelim, o zaman güçlü olan zayıf olanı oradan çıkaracak!”¹¹⁸ sözlerini sarf etmesi nedeniyle indiğini belirtir. Hasan-ı Basrî ise bu âyetin münafıklardan bir grup hakkında indiğini söyler. Tûsî son olarak aktardığı rivâyette Vâkıdî (ö. 207/823) ile Zeccâc’ın bu âyetin akabe ehli hakkında indiğini söylediklerini ifade eder. Nitekim onlar, Hz. Peygamber ve ashabının Tebûk’ten döndükleri sırada patika bir yolda Hz. Peygamber’i suikast ile öldürmek için komplo kurdular. Bunun üzerine Yüce Allah Hz. Peygamber’i bu konuda haberdar etti. Tûsî, Bu olayın Hz. Peygamber’in mucizelerinden olduğunu söyleyip, ardından bu görüşünü “Çünkü bu gibi olayların farkına varmak yalnızca Yüce Allah’tan gelen bir vahiyle olur.” sözleriyle açıklar. Bu ifadelerin ardından Tûsî, sözlerine şöyle devam eder: “Bu durumda Hz. Peygamber patika yolda yalnız yürürken insanlara vadinin içinden yürümelerini emretti.” İhtilaflı olmasıyla beraber Hz. Peygamber’e komplo kuranların on iki veya on beş kişi oldukları belirtilir. Allah Rasûlü aleyhisselâm onların kimler olduğunu tek tek Ammâr b. Yâsir (ö. 37/657) ve Huzeyfe’ye (ö. 36/656) anlattı. Nitekim bu iki kişiden biri Hz. Peygamber’in devesini önden komuta ederken diğeri de deveyi arkadan sevk ediyordu. Son olarak Tûsî, “Bu hadis, Vâkıdî’nin kitabında ayrıntılı bir şekilde şerh edilmiştir.” demektedir.¹¹⁹

Tûsî’nin dile getirdiği bu beyanatından anlaşıldığı üzere onun, Vâkıdî’nin eserinden alıntı yaptığı anlaşılmaktadır. Fakat Tûsî burada zikrettiği sebep-i nüzûlü Vâkıdî’nin hangi kitabından naklettiğini söylemeyerek bu meyanda okuyucuları hayrete düşürmüştür. Tûsî, tefsirinin farklı yerlerinde Vâkıdî’den atıfta bulunurken sadece onun

¹¹⁷ et-Tevbe 9/74.

¹¹⁸ el-Münâfikûn 63/8.

¹¹⁹ Tûsî, et-Tibyân, 5/260-261.

ismini zikredip onun herhangi bir eserini zikretmemektedir.¹²⁰ Bu husus ise okuyucular nezdinde merak konusu olmaktadır. Buradan hareketle, yaptığımız araştırmalar sonucunda yukarıda zikredilen sebep-i nüzûllerin Vâkıdî'nin *Kitâbü'l-meğâzî* adlı eserinde geçtiğini tespit ettik.¹²¹

2.4.2. Faydalandığı Şahıslar

Tûsî'nin tefsirini incelediğimizde onun sebep-i nüzûl bağlamında kullandığı rivâyetleri sahabe ve tâbiin tabakasından rivâyet ettiğini görmekteyiz. Bunun yanında o tarih, hadis ve dil bilginlerinden de rivâyetler de bulunmaktadır. Fakat Tûsî'nin yer yer rivâyette bulunduğu bilginlere dair bir kaynak zikretmemektedir. Yukarıda bununla ilgili Tûsî'nin Vâkıdî'den nakilde bulunmasına rağmen onun hangi eserinden rivâyette bulunduğuna değinmediğini belirtmiştik.

Tûsî âyetlerin sebep-i nüzûlleri hususunda Abdullah b. Mes'ûd (ö. 32/652-53),¹²² Selmân-ı Fârisî (ö. 36/656[?]),¹²³ Hz. Âişe (ö. 58/678),¹²⁴ Abdullah b. Abbâs,¹²⁵ Abdullah b. Ömer (ö. 73/692),¹²⁶ Câbir b. Abdullah,¹²⁷ Enes b. Mâlik (ö. 93/711-12)¹²⁸ başta olmak üzere birçok sahabeden rivâyette bulunmuştur. Tûsî'nin sebep-i nüzûl bağlamında aktardığı rivâyetlerde onun kimi zaman sadece bir sahabeden rivâyette bulunduğu gibi bazen de sahabe tabakasıyla beraber tabiinden bilginleri zikrettiği de göze çarpmaktadır.

Tûsî, nüzûl sebebi bağlamında tabiinden yaptığı nakilleri çoğunlukla Mücâhid,¹²⁹ Katâde,¹³⁰ Mesrûk (ö. 63/683),¹³¹ İbn Ebî Leylâ (ö. 83/702),¹³² Saîd b. Müseyyeb (ö. 94/713),¹³³ Şa'bî,¹³⁴ Ebû Kılâbe (ö. 104/722),¹³⁵ Dahhâk,¹³⁶ İkrime,¹³⁷

¹²⁰ Ayrıca Bkz: Tûsî, *et-Tibyân*, 2/578; 3/464; 4/75; 5/146, 260, 280.

¹²¹ Bkz: Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî, *Kitâbü'l-meğâzî*, Thk. Dr. Marsden Jones (London: en Nâşir Câmî'atü Oxford, 1966) 3/1044.

¹²² Tûsî, *et-Tibyân*, 3/312.

¹²³ Tûsî, *et-Tibyân*, 1/74.

¹²⁴ Tûsî, *et-Tibyân*, 3/205.

¹²⁵ Tûsî, *et-Tibyân*, 4/239.

¹²⁶ Tûsî, *et-Tibyân*, 3/220.

¹²⁷ Tûsî, *et-Tibyân*, 7/434.

¹²⁸ Tûsî, *et-Tibyân*, 6/231.

¹²⁹ Tûsî, *et-Tibyân*, 5/280.

¹³⁰ Tûsî, *et-Tibyân*, 8/185.

¹³¹ Tûsî, *et-Tibyân*, 3/250.

¹³² Tûsî, *et-Tibyân*, 8/305.

¹³³ Tûsî, *et-Tibyân*, 8/409.

¹³⁴ Tûsî, *et-Tibyân*, 6/357.

¹³⁵ Tûsî, *et-Tibyân*, 4/36.

¹³⁶ Tûsî, *et-Tibyân*, 3/77.

¹³⁷ Tûsî, *et-Tibyân*, 3/314.

Muhammed b. Ka'b el-Kurazî (ö. 108/726),¹³⁸ Hasan-ı Basrî,¹³⁹ İbn Sîrîn (ö. 110/729),¹⁴⁰ Zührî,¹⁴¹ Süddî,¹⁴² İbn Cüreyc¹⁴³ vd. bilginlerden aktarmaktadır.

Bunun yanı sıra o, İbn İshâk,¹⁴⁴ Ferrâ,¹⁴⁵ Vâkıdî,¹⁴⁶ Taberî,¹⁴⁷ Zeccâc,¹⁴⁸ Ebû Ömer (ö. 320/932)¹⁴⁹ vb. gibi kendisinden önceki bilginlerden sebab-i nüzûl aktarmakta fakat bu bilginlerle ilgili herhangi bir eser ismi belirtmemektedir.

Makalemizin tamamında verdiğimiz sebebi nüzûl rivâyetlerinin önemli bir kısmının yukarıda zikredilen tabakalardan ve isimlerden aktarılması hasebiyle ayrıca burada tekrar örnek vermeye gerek duymadık.

2.4.3. Kaynağı ve Rivâyeti Verilmeyenler

Tûsî'nin sebab-i nüzûle dair aktardığı rivâyetlerde bazen onun herhangi bir kaynağa ve rivâyete yer vermediği de görülmektedir.

Örneğin Tûsî, *“Doğru yol kendileri için apaçık hale geldikten sonra sırt çevirip dönenlere şeytan bunu güzel göstermiş ve kendilerine yanlış yolda ilerleme cesareti vermiştir.”*¹⁵⁰ âyetinden sonra herhangi bir kaynak belirtmeden sebab-i nüzûlleri zikreder. Bu minvalde o, aktardığı bir görüşe göre bu âyetin Yahudiler hakkında indiğini söyler. Nitekim onlar Rasulullah'ın Tevrat'taki sıfatlarını biliyorlardı. Fakat onlara Hz. Peygamber gönderilince onu inkâr ettiler. Tûsî'nin zikrettiği bir başka sebab-i nüzûle göre bu âyetin, Kur'an'da Rasulullah aleyhisselâm'ın safında savaşmanın vacip olduğunu bildikten sonra savaşmaktan geri durdukları hususunda münafıklar hakkında indiği söylenir.¹⁵¹

Tûsî, mezkûr âyet bağlamında aktardığı rivâyetlerde herhangi bir kaynak veya isim belirtmemektedir. Muhtemelen o, bu âyetle ilgili duyduğu rivâyetin konusuna vakıf olmakla beraber âyetin nüzûl sebebi ile ilgili râvî ve kaynak bilgisine vakıf olmamış olabilir.¹⁵²

2.5. Tibyân'da Esbâb-ı Nüzûl Rivâyetlerinin Kabulü veya Reddi

¹³⁸ Tûsî, *et-Tibyân*, 3/376.

¹³⁹ Tûsî, *et-Tibyân*, 3/102.

¹⁴⁰ Tûsî, *et-Tibyân*, 5/288.

¹⁴¹ Tûsî, *et-Tibyân*, 3/73.

¹⁴² Tûsî, *et-Tibyân*, 1/284.

¹⁴³ Tûsî, *et-Tibyân*, 3/234.

¹⁴⁴ Tûsî, *et-Tibyân*, 5/248.

¹⁴⁵ Tûsî, *et-Tibyân*, 9/548.

¹⁴⁶ Tûsî, *et-Tibyân*, 5/152.

¹⁴⁷ Tûsî, *et-Tibyân*, 6/223.

¹⁴⁸ Tûsî, *et-Tibyân*, 5/252.

¹⁴⁹ Tûsî, *et-Tibyân*, 3/298.

¹⁵⁰ Muhammed 47/25.

¹⁵¹ Tûsî, *et-Tibyân*, 9/304.

¹⁵² Ayrıca bkz: Tûsî, *et-Tibyân*, 1/60; 2/72; 3/198; 4/102; 6/507; 8/276; 9/118.

Tûsî, sûre ve âyetler bağlamında aktardığı bazı esbâb-ı nüzûllerde açıklamalarda bulunup, yer yer bunları kabul ettiğini veya reddettiğini zikretmektedir.

2.5.1. Sebeb-i Nüzûlü Kabulü ile ilgili Açıklamaları

Tûsî, sebeb-i nüzûl rivâyetlerinden sonra gerekli gördüğü yerlerde zikrettiği nüzûl sebeb-i rivâyetlerini kabul ettiğini veya ilgili rivâyetlerin sahih olduğunu belirtir.

Örneğin o, *“Ey iman edenler! Allah yolunda savaşa çıktığınız zaman iyi anlayıp dinleyin. Size selâm verene, dünya hayatının geçici menfaatine göz dikerek “Sen mümin değilsin” demeyin; çünkü Allah katında sayısız ganimetler vardır. Daha önceleri siz de böyleydiniz. Derken Allah size lütufta bulundu. Bu sebeple iyi anlayıp dinleyin. Hiç şüphe yok ki Allah bütün yaptıklarınızdan haberdardır.”*¹⁵³ âyeti ile ilgili nüzûl sebeplerini sıraladıktan sonra en sonunda zikrettiği bu esbâb-ı nüzûllerin sahih olduğunu beyan etmektedir. Bu minvalde Tûsî, bilginlerden söz konusu âyet çerçevesinde farklı nüzûl sebeplerini rivâyet eder. Bu meyanda Tûsî, Ömer b. Şebbe’den rivâyetle bu âyetin Gatafân kabilesinin bir ferdi olan Mirdâs hakkında indiğini söyler. Nitekim müslüman süvari birliğinin onları kuşatması nedeniyle Mirdâs’ın kavmi bir dağa sığındı. O, ise teslim olup müslüman olduğunu açıkladı. Bunun üzerine müslüman birliği onu öldürüp ona ait olan her şeyi aldılar. Tûsî’nin rivâyet ettiği bir başka nüzûl sebebine göre ise Ebû Ömer, Vâkıdî ve İbn İshâk’ın söz konusu âyetin Ebû Katâde komutasındaki bir seriyyeyle karşılaşp ona selam veren Âmir b. el-Edbat el-Eşcaî hakkında indiğini söylediklerini aktarır. Nitekim Muhallim b. Cessâme’nin kılıcını çekip önceden aralarında olan kan davası husumetinden dolayı onu öldürmesi neticesinde bu âyetin indiği söylenir. Böylece Muhallim, bu olaydan sonra Hz. Peygamber’e gelip ondan Yüce Allah’tan kendisini bağışlaması yönünde dua talebinde bulundu. Fakat onun bu talebine karşılık Peygamber aleyhissalâtu vesselâm ona “Allah seni bağışlasın.” diye cevap verdi. Muhallim, Hz. Peygamber’in bu cevabını duyduktan sonra ağlayarak oradan ayrıldı. Öyle ki bu hadise üzerine yedi gün geçmeden Muhallim kahrından öldü ve defnedildi. Rivâyet edildiği üzere toprak onun naaşını kabrinden fırlatınca bu durum Hz. Peygamber’e iletilti. Bunun üzerine Hz. Peygamber “Doğrusu toprak sizin dostunuz Muhallim’den daha şerlisini de kabul eder. Ancak Yüce Allah saygınlığınızın önemini sizlere göstermek istemiştir.” buyurdu. Bunun üzerine onlar arkadaşlarının naaşını bir dağ kıyısına atıp üzerini taşla kapattılar. Tûsî, ayrıca İbn Abbâs’tan rivâyetle bu âyetin nüzûl sebebine dair şunları aktarır: “Bir grup insan, ganimetlere sahip olan bir adama rastladılar. Böylece onlar, o adamı öldürüp ganimetlerini aldılar. Bunun üzerine bu âyet indi.” Tûsî, İbn Abbâs’tan ayrıca şunları nakleder: “Bu adam kendi toplumunda Müslüman olarak biliniyordu. Nitekim Hz. Peygamber’in ashabı bu adamın kavmiyle savaşınca böylece onun kavmi savaştan kaçtı ve bu kişi yerinde durup ashaptan gelebilecek saldırılardan güvende olabilmek için

¹⁵³ en-Nisâ 4/94.

onlara ‘es-Selâmü aleyküm’ diyerek selam verdi. Bu meselede ashap ayrılığa düştü ve selam veren bu kişiyi öldürdüler. Bunun üzerine âyet indi.” Tûsî, bu rivâyeti Süddî’nin de kabul ettiğini ve ondan ayrıca şunları söylediğini aktarır: “Bu adam ‘es-Selâmü aleyküm’ deyip ardından ‘Allah’tan başka ilah olmadığına ve Muhammed’in O’nun resûlü olduğuna şahitlik ederim.’ şeklinde kelime-i şهادet getirdi. Bunun üzerine Üsâme b. Zeyd kılıcını çekip kavminin önderi olan bu kişiyi öldürdü. Böylece bu âyet nazil oldu.”¹⁵⁴

Tûsî, rivâyet ettiği bu esbâb-ı nüzûlden sonra zikredilen her bir sebep-i nüzûlün doğru olabileceğini, sadece bunlardan herhangi birinin kesin doğru olabileceği yönünde hüküm verilemeyeceğini belirtir.¹⁵⁵ Ayrıca onun bu tarz yaklaşımı, konuyla ilgili rivâyet ettiği nüzûl sebeplerinin arkasında durduğunu göstermektedir. Hülâsa Tûsî’nin kaydettiği bu rivâyetleri sahih görmesi, onu yeri geldiğinde aktardığı nüzûl sebebi rivâyetlerinin sağlam olduğuna temas ettiğini göstermektedir.

2.5.2. Sebe-i Nüzûlü Reddi İle İlgili Açıklamaları

Tûsî’nin tefsirinde şahit olduğumuz bir diğer mesele onun Abese sûresinin başında dile getirdiği eleştirilerdir. Nitekim tefsirlerde yaygın bir şekilde aktarılan rivâyetlerde söz konusu yüzünü ekşiten ve yönünü çeviren kişinin Rasul aleyhisselâm olduğuna işaret eden rivâyetler göze çarpmaktadır.¹⁵⁶ Buradan hareketle Tûsî bu âyetlerle murat edilen yüzünü ekşiten ve yönünü çeviren kimsenin Hz. Peygamber olacağına dair rivâyetleri şiddetle reddetmektedir. Öyle ki Tûsî bu sıfatların Hz. Peygamber’in şahsına ve onun Kur’an’da zikredilen özelliklerine aykırı olduğunu beyan etmektedir. Bu bağlamda müfessir Tûsî ilgili rivâyetleri tenkit ederek şunları zikreder:

“Bilginler Yüce Allah’ın bu âyetle kimi vafsettiği konusunda ihtilaf etmiştir. Bu minvalde müfessirlerden çoğu ve Haşviyye ehli bu âyetle murat edilenin Hz. Peygamber olduğunu söylerler. Nitekim Hz. Peygamber, kavminin eşrafından ve ileri gelenlerinden bir grupla konuşurken o esnada İbn Ümmü Mektûm (ö. 15/636) müslüman olmak için Peygamber’in yanına çıka geldi. Böylelikle Hz. Peygamber, yanında olan topluluğun Ümmü Mektûm’un ona yönelmesi sebebiyle onların bu durumu hoş karşılamayacağı çekincesi ile ondan yüz çevirmiştir. Bunun üzerine Yüce Allah Peygamber’ini uyardı. Bir başka görüşe göre İbn Ümmü Mektûm Müslüman idi. O, Hz. Peygamber’e hitap edip Peygamber’in kavmiyle meşgul olduğunu bilmediği için ‘Yâ Resûlellâh’ şeklinde seslenmiştir. Bu doğru olmayan bir görüştür. Çünkü Yüce Allah Hz. Peygamber’in

¹⁵⁴ Tûsî, *et-Tibyân*, 3/298.

¹⁵⁵ Tûsî, aynı yer.

¹⁵⁶ Bkz: Taberî, *Câmiü’l-beyân*, 24/217-218; Ebû Mansûr el-Mâtürîdî Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd, *Tefsîrû’l-Mâtürîdî (Te’vilâtü ehli’s-sünne)*, Thk. Dr. Mecdî Bâsellûm (Beyrut: Dârü’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1426) 10/417; Fahreddîn er-Râzî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. el-Hasan b. el-Hüseyn et-Teymî er-Râzî, *Mefâtihü’l-gayb (et-Tefsîrû’l-kebîr)* (Beyrut: Dârü İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, 1420) 31/52.

kıymetini bu sıfatlardan üstün kılmıştır. Buna rağmen Yüce Allah onu nasıl çatık kaşlı ve asık yüzlü olmakla niteler? Bilakis Yüce Allah onu ‘yüksek ahlak olmak üzere niteleyip ilaveten ‘...Eğer kaba, katı kalpli olsaydın, hiç şüphesiz etrafından dağılır giderlerdi...’¹⁵⁷ âyetiyle uyarmıştır. Aynı şekilde Yüce Allah’ın ‘Rablerinin rızasını isteyerek sabah akşam O’na yalvaranları kovma!..’¹⁵⁸ âyetiyle uyardığı ve yukarıda zikredilen sıfatlarla nitelediği Peygamber nasıl olur da ona gelen bir Müslümana yüz çevirir? Aynı şekilde Hz. Peygamber güzel ahlak sahibiydi. Yüce Allah ona en güzel ahlakları bahşetmiştir. İlaveten o hoş sohbet sahibiydi. Hatta kendisiyle musâfaha eden kişi elini çekmeden o elini çekmezdi. Bununla beraber bu özelliklere sahip birisi İslam’ı öğrenmek isteyen bir âmâyâ nasıl olur da surat asar? Üstelik Peygamberlerin bu ve daha aşağı sayılan kötü eğilimlerden uzak oldukları ifade edilir. Aksi halde onların sözlerini kabul etme ve davetlerine kulak verme hususunda nefret duygusu uyandıracakları anlaşılır ki bu durum kıymetleri ve özellikleri bilinen peygamberler hakkında caiz görülmez.”¹⁵⁹

Görüldüğü üzere Tûsî bu yoğun eleştirileri sonucu pek çok müfessirin kabul ettiği sebab-i nüzûlü kendince savunduğu deliller ve gerekçelerle reddetmektedir.

2.6. Birden Fazla Verdiği Rivâyetleri Tercih Durumu

Tûsî’nin sebab-i nüzûl bağlamında ele aldığı rivâyetleri tercih edip etmemesi hususu da onun sebab-i nüzûl konusunda dikkat çeken özelliklerindendir. Nitekim o, yer yer sıraladığı nüzûl sebeplerinden sonra gerekli açıklamalar yaparak mezkûr rivâyetlerden birini tercih ettiğini belirtmektedir. Bunun yanında o, kimi yerlerde de bu manada zikrettiği rivâyetler arasında herhangi bir tercih yapmamaktadır.

2.6.1. Rivâyetler Arasında Tercihle Bulunması

Tûsî, bir âyet bağlamında esbâb-ı nüzûlü aktarırken zaman zaman naklettiği rivâyetler arasında kendine yakın olan görüşü tercih ettiğini belirtmektedir. Buradan hareketle o, “Ölü iken dirilttiğimiz ve insanlar arasında yürüyebilmesi için kendisine ışık tuttuğumuz kimse, karanlıklar içinde kalıp ondan hiç çıkamayacak durumdaki kimse gibi olur mu? İşte kâfirlere yaptıkları böyle güzel gösterilmiştir.”¹⁶⁰ âyeti ile ilgili birkaç nüzûl sebebi zikredip ardından bunlardan birini tercih etmiştir. Bu minvalde Tûsî, bilginlerin bu âyetin iniş sebebi hakkında farklı görüşlere sahip olduklarını, müfessirlerden İbn Abbâs, Hasan-ı Basrî vb. göre bu âyetin mümin ve kâfirlerin hepsi hakkında indiğini, İkrime’nin ise bu âyetin Ammâr b. Yâsir ve Ebû Cehîl (ö. 2/624) hakkında indiğini ki bu görüşün Ebu Ca’fer’in de görüşü olduğunu söyler. Buna ek olarak o, Dahhâk’ın bu âyetin Ömer b. Hattâb hakkında indiğini, Zeccâc’ın ise bu âyetin

¹⁵⁷ Âli İmrân 3/159.

¹⁵⁸ el-En’âm 6/52.

¹⁵⁹ Tûsî, *et-Tibyân*, 10/268-269.

¹⁶⁰ el-En’âm 6/122.

Rasulullah aleyhisselâm ve Ebû Cehil hakkında indiğini söylediklerini aktarır. O, son olarak bu görüşler içinde faydalı olması açısından en kapsamlı faydaya sahip görüşün birinci görüş olduğunu belirtir. Çünkü birinci görüşün tüm görüşleri kapsamına aldığı onun tarafından ifade edilir. Böylece Tûsî, bu âyet ekseninde esbâb-ı nüzûlle ilgili zikrettiği mülâhazalar arasında faydaca en kapsamlı olanı belirterek bu görüşü tercih ettiğini dile getirmiştir.¹⁶¹

2.6.2. Rivâyetler Arasında Tercihle Bulunmaması

Tûsî'nin, tefsirinde ilgili âyet bağlamında zikrettiği esbâb-ı nüzûl arasında yer yer tercihte bulunurken yer yer de tercihte bulunmadığını belirtmiştik. Onun sebab-i nüzûl kapsamında zaman zaman tercihte bulunmaması rivâyetler özelinde takip ettiği farklı bir yaklaşım olarak karşımıza çıkmaktadır. Buradan hareketle o, örneğin *“Bunlardan başka hem sizin hem de kendi topluluklarının karşısında güvende olmak isteyen kimseleri de bulacaksınız. Bunlar ne zaman fitneye yönlendirilseler hemen dönüp ona dalarlar; bu sebeple sizden uzak durmaz, size barışçı davranmaz ve yakanızdan ellerini çekmezlerse onları hemen yakalayın, ele geçirdiğiniz yerde öldürün. İşte onlar hakkında size apaçık bir yetki vermiş olduk.”*¹⁶² âyetinden sonra üç farklı nüzûl sebebi zikrederken bunlardan herhangi birisini tercih etmemiştir. Bu minvalde o, âyetin haklarında indiği kişiler bağlamında şu üç görüşün olduğunu aktarmaktadır:

1. İbn Abbâs ve Mücâhid'in dediğine göre bu âyet, Allah Raasulü aleyhisselâm'a gelip de gösteriş yaparak müslüman olan ve Peygamber'in huzurundan ayrıldıktan sonra Kureyş'e dönüp putlara ibadet ederek yozlaşan kişiler hakkında inmiştir. Onlar böyle yaparak iki taraftan da güvende olmayı planlıyorlardı. Bu nedenle Yüce Allah bunların bu takıntılarından vazgeçmemeleri ve ıslah olmamaları durumunda öldürülmelerini emretti.

2. Katâde bu âyetin Tihâme çölünde yaşayan bir kabile hakkında indiğini söyler. Onlar “Ey Allah'ın Resûlü! Ne senle savaşıyoruz ne de kavmimizle savaşıyoruz.” dediler. Aynı şekilde onlar bu sözle hem kendi topluluklarından hem de Hz. Peygamber'den güvende olmayı arzu ediyorlardı. Fakat Yüce Allah, onların bu isteklerini kabul etmeyip *“كُلَّمَا رُزُوا إِلَى الْفِتْنَةِ”* yani her ne zaman küfre döndüklerinde *“أُزْكُوا فِيهَا”* yani oraya düşüp kalırlar, buyurdu.

3. Süddî, bu âyetin Nu'aym b. Mes'ûd el-Eşcâi hakkında indiğini söyler. Nitekim o, Resûl-i Ekrem aleyhissalâtu vesselâm ile müşrikler arasında haberleri nakletmesi sebebiyle müslümanlardan eman diliyordu. Bunun üzerine zikri geçen âyet

¹⁶¹ Tûsî, *et-Tibyân*, 4/259.

¹⁶² en-Nisâ 4/91.

indi. Bunun yanı sıra Mukâtil, bu âyetin Esed ve Gatafân kabileleri hakkında indiğini söyler.¹⁶³

Tûsî, aktardığı bu üç farklı rivâyetten sonra herhangi bir tercihte bulunmayıp “المعنى” başlığıyla âyetin manasına geçmiştir. Muhtemelen o, üç farklı varyantla aktarılan sebab-i nüzûllerin hepsini doğru kabul etmektedir.

2.7. Sûre ve Âyetlerin Mekkî-Medenî Oluşuna Temas Etmesi

Tûsî zaman zaman inen âyetlerin veya sûrelerin Mekkî ya da Medenî olduğuna temas eder. Tûsî, bazen bir sûrenin ve bu sûreye ait âyetlerin iniş sebebi ile ilgili icmalen de olsa bir takım bilgiler zikreder.¹⁶⁴

Bu bağlamda onun Mâide sûresi ve âyetleri hakkında şunları kaydettiğini görmekteyiz:

“Bu sûre İbn Abbâs, Mücâhid ve Katâde’ye göre medenî sûrelerdendir. Ca’fer b. Mübeşşir (ö. 234/848-49) de bu sûrenin -veda haccında inen “...Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim...”¹⁶⁵ âyetini istisna edersek- medenî olduğunu söyler. Dolayısıyla bu sûrenin hepsi medenîdir yani bu sûre hicretten sonra inmiştir. Şa’bî, söz konusu âyette geçen ‘الْيَوْمَ أَكْمَلْتُ’ sözünün Hz. Peygamber’in veda haccında bineğinin üzerindeyken indiğini söyler. Abdullah b. Ömer ise son inen sûre Mâide sûresidir ve bu sûre yüz yirmi âyettir, söyler.”¹⁶⁶

Tûsî çoğunlukla âyet-âyetler bazında esbâb-ı nüzûlü zikrederken bu arada onun sûreler hakkında da nüzûl sebebi zikrettiğini okumaktayız. Bu bağlamda onun, Hümeze sûresinin iniş süreciyle ilgili farklı sebab-i nüzûller aktardığına şahit olmaktayız. Bu arada Tûsî, Hümeze sûresi hususunda rivâyet ettiği esbâb-ı nüzûlden önce İbn Abbâs’ın ‘الهمزة الممزة’ kavramlarının, iftirayla karalamada ileri giden, sevenler arasını ayıran, haddi aşan ve kibirlenerek kusurunu temize çıkaran kimse manalarına geldiğini söylediğini zikreder. Ardından o, İbn Abbâs’ın da kabul ettiği bir görüşe göre bu sûrenin, insanları ayıplayıp kusurlarını sayan bir müşrik hakkında indiğini söyler. Süddî ise bu sûrenin Allah Rasûlü aleyhisselâm’a alaycı ve iğneleyici sözler söyleyen Ahnes b. Şerîk hakkında indiğini söyler. Buna ek olarak bu sûrenin Cemîl b. Âmir el-Cühenî hakkında indiğini ifade edenler de vardır. Son olarak Mücâhid, Verkâ ve İbn Abbâs bu sûrenin özel olarak bir kimse hakkında inmediğini aksine bu sûrenin umûm şeklinde değerlendirilebileceğini ifade etmektedirler.¹⁶⁷

¹⁶³ Tûsî, *et-Tibyân*, 3/287-288.

¹⁶⁴ Bkz: Tûsî, *et-Tibyân*, 1/47; 2/388; 5/71; 8/127; 9/288.

¹⁶⁵ el-Mâide 5/3.

¹⁶⁶ Tûsî, *et-Tibyân*, 3/413.

¹⁶⁷ Tûsî, *et-Tibyân*, 10/407.

Tûsî, sûrelerin tefsirine geçmeden önce, ilgili sûrenin başında o sûreye dair bazı genel bilgileri aktarır. Bu meyanda o, Nisâ sûresinin tümüyle medenî olduğuna temas eder. Tûsî'nin bazı bilginlerden nakilde bulunduğu üzere Kur'an'da geçen bütün 'بِأَيِّهَا' ifadesinin Mekke'de indiği kabul edilir. Fakat bu sûrenin tümünün medenî olması yönündeki ilk görüş Katâde, Mücâhid, Abdullâh b. Abbâs b. Ebî Rebî'a'nın savunduğu görüş olarak zikredilir. Buna ek olarak bilginlerden kimine göre de “*Allah size, emanetleri mutlaka ehline vermenizi emreder...*”¹⁶⁸ âyeti dışında bu sûrenin tümünün Medine'de indiği kabul edilmektedir. Nitekim bu âyetin, Hz. Peygamber'in Ka'be'nin anahtarlarını Osmân b. Talha'dan (ö. 42/662 [?]) alıp onları amcası Hz. Abbâs'a teslim etmesi hususunda Mekke'de indiği aktarılmaktadır.¹⁶⁹

Tûsî, Berâe sûresinin ayrıca Tevbe sûresi diye isimlendirildiğini ve bu sûrenin medenî kabul edildiğini zikreder. Bunun yanında Mücâhid, Katâde ve Osmân'ın, bu sûrenin Hz. Peygamber'e Medine'de indirilen son sûre olduğunu söyledikleri kaydedilir. Hz. Hüzeyfe'den “Bu sûre azap sûresi olduğu halde onu nasıl Tevbe sûresi diye adlandırırsınız?” dediği nakledilir. Aynı şekilde Saîd b. Cübeyr'den şunları söylediği rivâyet edilir: “İbn Abbâs'a Tevbe sûresi hakkında soru sordum. O, şöyle cevap verdi: ‘Onların kusurlarını ortaya çıkaran bu sûre durmadan nazil oluyordu. Öyle ki onlardan hiçbir kimseyi sağ bırakmayacağımız gerektiği yönünde korktuk.’ O, Enfâl sûresinin Bedir'de indiğini, Haşr sûresinin de Benî Nadîr hakkında indiğini söyler.”¹⁷⁰

2.8. Tûsî'nin aktardığı sebep-i Nüzûllerden Sonra Açıklama Yapıp Yapmaması

Tûsî'nin tefsirinde dikkat çeken bir diğer esbâb-ı nüzûle yaklaşımı onun bu rivâyetlerden sonra açıklama yapıp yapmaması yönündedir. Yani o kimi zaman sebep-i nüzûl çerçevesinde aktardığı rivâyetlerden sonra kendi açısından gerekli gördüğü bazı açıklamalara değinirken kimi zaman da açıklama yapmaksızın sadece sebep-i nüzûl bağlamında aktardığı rivâyetlerle yetinmektedir.

Bu bağlamda o, “*Onlar hem insanları peygamberden uzak tutmaya çalışırlar hem de kendileri ondan uzak dururlar. Oysa onlar farkında olmadan ancak kendilerini mahvederler.*”¹⁷¹ âyetinden hareketle dile getirdiği esbâb-ı nüzûlde bu âyette geçen “وَقَوْمٌ” zamiri ile murat edilenin önceden zikri geçen kâfirler olduğunu kaydeder. O, bu görüşün Cübbâî, Belhî (ö. 295/908) vd. tarafından kabul edildiğini belirtir. Bununla beraber bu âyetin bir topluluğa göre ise Ebû Leheb hakkında indiği de kaydedilir. Nitekim Tûsî, Ebû Leheb'in, akrabalık sâikiyle bazen Hz. Peygamber'i izleyip insanların ona eziyet

¹⁶⁸ en-Nisâ 4/58.

¹⁶⁹ Tûsî, *et-Tibyân*, 3/97.

¹⁷⁰ Tûsî, *et-Tibyân*, 5/167.

¹⁷¹ el-En'âm 6/26.

etmesini engellediğini, bazen de insanları Rasulullah'a tabi olmaktan uzaklaştırdığını zikreder. Fakat Tûsî, âyetin siyak ve sibakını da göz önünde bulundurarak bu iki görüşten birincisinin bu çerçevede daha uygun olduğunu söyler. Ayrıca bir başka görüşe göre de mezkûr âyetin Ebû Tâlip hakkında indiği aktarılır. Fakat Tûsî, bu görüşün, savunduğu mezhep açısından kabul edilemez olduğunu söyleyip ardından şunları dile getirir: “Nitekim onun, Hz. Peygamber’in nübüvvetini itiraf ettiğini işaret eden meşhur şiiri ve sözlerinde¹⁷² onun iman ettiği hususunda bir delil vardır.”¹⁷³

Görüldüğü üzere Tûsî, zikri geçen sebab-i nüzûllerden sonra konu ile ilgili görüşünü açıklayıp savunduğu İmâmiyye mezhebinin bu konu çerçevesindeki bakış açısına temas eder.

Tûsî yer yer aktardığı sebab-i nüzûl rivâyetlerinden sonra açıklama yapmaksızın sadece nüzûl sebebiyle yetinmektedir.

Bu bağlamda o, örneğin “*Kim Allah’a kavuşmayı arzu ederse bilsin ki Allah’ın belirlediği sürenin sonu mutlaka gelecektir. O, her şeyi bilir, her şeyi işitir.*”¹⁷⁴ âyetinden sonra kaydettiği sebab-i nüzûlde Katâde’nin bu âyetin hicret için Mekke’den çıkıp müşriklerin engel olma girişimlerinden dolayı tekrar Mekke’ye dönmek zorunda kalan bazı insanlar hakkında indiğini söylediğini zikreder. Böylelikle onlar bu âyetin kendileri hakkında indiğini işitince tekrar hicret için yola çıktılar ve onlardan kimi, müşrikler tarafından öldürüldü kimi de onlardan kurtuldu. Bu arada onlar hakkında “*Bizim uğrumuzda elinden gelen çabayı sarf edenlere gelince, onları bize ulaşan yollara mutlaka yöneltiriz. Kuşkusuz Allah iyilik yapanların yanındadır.*”¹⁷⁵ âyetinin indiği zikredilir. Bir başka görüşe göre mevzu bahis olan âyetin Ammâr ile Mekke’nin yakınında olan kimseler hakkında indiği söylenir. Bu görüşü İbn Ömer’in zikrettiği belirtilir. Bunun yanı sıra bir başka görüşe göre bu âyetin cihat ve zekâtın farz kılınmasından önce Müslüman olan bir topluluk hakkında indiği bilâhare onların cihat ve zekâtın farz kılınmasıyla beraber bu iki farzı yerine getirmekten imtina ettikleri rivâyet edilir.¹⁷⁶

Görüldüğü üzere Tûsî burada serdettiğimiz sebab-i nüzûllerden sonra herhangi bir açıklama ihtiyacı duymamıştır. O, sadece nüzûl sebeplerini zikretmekle yetinmiştir. Bu minvalde o, muhtemelen her nüzûl sebebinden sonra açıklama yapmanın gerekli olmadığına işaret etmektedir.¹⁷⁷

¹⁷² Bkz: Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî el-Meâfirî, *es-Sîretü'n-nebeviyye libni Hişâm*, Thk. Mustafa es-Sekâ, İbrâhîm el-Ebyârî, Abdülhafız eş-Şelebî (Mısır: Şirketü ve Matbaatü Mustafâ el-Bâbî el-Halebî ve Evlâdihi, 1375) 1/272-280.

¹⁷³ Tûsî, *et-Tibyân*, 4/106; Ayrıca bkz: Tûsî, *et-Tibyân*, 2/252; 4/198-199.

¹⁷⁴ el-Ankebût 29/5.

¹⁷⁵ el-Ankebût 29/69.

¹⁷⁶ Tûsî, *et-Tibyân*, 8/185-186.

¹⁷⁷ Ayrıca bkz: Tûsî, *et-Tibyân*, 3/205.

2.9. Tûsî'nin Tibyân'da Esbâb-ı Nüzûlü Kullanım Amacı

Tûsî'nin serdettiği sebeb-i nüzûlleri incelediğimizde onun bu rivâyetleri çeşitli amaçlar doğrultusunda ele aldığına şahit olmaktadır. Bu meyanda onun sebeb-i nüzûlü kullanım amacını birkaç başlıkta işlemeyi uygun gördük.

2.9.1. Esbâb-ı Nüzûlün Âyetin Manasını Açıklamaya Katkısı

Tûsî esbâb-ı nüzûl bağlamında kullandığı rivâyetleri bazen de âyetlerin manasını açıklamaya katkı sağlaması hususunda zikreder. O, mezkûr âyetteki mana bakımından kapalılığı yer yer sebeb-i nüzûl rivâyetleriyle açıklamaktadır.

Örneğin Tûsî, “*Ant olsun ki Allah size, zayıf ve çaresiz iken Bedir’de de yardım etmişti. Allah’a isyandan sakının ki şükretmiş olasınız.*”¹⁷⁸ âyetinin nüzûl sebebi ile ilgili şunları söyler: “Bu âyet, müminlerin sayıca az olması ve müşriklerin güçlü olması hususunda Yüce Allah’ın müminlere melekleri aracılığıyla yardım ve nusretini ihsan etmesi ve müşriklere karşı müminlere zafer bahşetmesi konusunda indi.” Bu âyet bağlamında Tûsî’nin, İbn Abbâs’tan rivâyet ettiğine göre Bedir günü Muhacirler yetmiş yedi kişi iken Ensar ise iki yüz otuz altı kişiydi. Bunların toplamı üç yüz on üç kişiydi. Buna karşılık müşrikler bin civarında idi.¹⁷⁹

Tûsî, burada zikrettiği sebeb-i nüzûl çerçevesinde mezkûr âyetten geçen yardımın, ihsan etme, imdat ve zafer manalarına geldiğine işaret etmektedir. Burada Tûsî, sebeb-i nüzûl vesilesiyle âyetin manasını beyan etmektedir. Böylece o, tefsirinde zaman zaman “المعنى/âyetin anlamı” başlığıyla âyetlerdeki anlam bütünlüğüne katkı sunmuştur.¹⁸⁰ Bununla ilgili çalışmamızın başında Tûsî’nin sebeb-i nüzûlle ilgili kullandığı başlıklarda bu mevzuyla değinmiştik.

2.9.2. Esbâb-ı Nüzûlün Âyetten Çıkan Hükme Delil Gösterilmesi

Tûsî’nin, tefsirinde dikkat çeken bir diğer yönü de onun aktardığı sebeb-i nüzûllerin âyetten çıkan hükme delil gösterilmesidir.

Örneğin Tûsî, “*Ey iman edenler! Allah’tan korkun ve gerçekten iman etmiş iseniz faizden kalanı bırakın.*”¹⁸¹ âyetiyle ilgili Süddî, İbn Cüreyc, ve İkrime’nin bu âyetin Hz. Abbâs, Mes’ûd, Abd Ye’lîl, Hubeyb, Rebî’a ve Benî Amr b. Umeyr’e ait olan ribâdan geri kalan kısmı hakkında indiğini söylediklerini nakleder. Aynı şekilde Tûsî’nin Ebû Ca’fer’den naklettiği üzere Velîd b. Muğîre Câhiliye döneminde ribâ işleriyle ilgileniyordu. Bununla beraber onun Sakîf kabilesinden alacağı ribâ vardı. Böylece Velîd’in oğlu Hâlid b. Velîd (ö. 21/642) babasının bu ribâ alacağını Müslüman olduktan

¹⁷⁸ Âli İmrân 3/123.

¹⁷⁹ Tûsî, *et-Tibyân*, 2/578.

¹⁸⁰ Bkz: Tûsî, *et-Tibyân*, 1/211; 2/281; 3/321.

¹⁸¹ el-Bakara 2/278.

sonra onlardan talep etti ki bunun üzerine kalan ribânın alınmasının yasaklandığı hususunda bu âyet indi.¹⁸²

Tûsî yukarıda dile getirdiği açıklamalarla ribâdan kalan kısmın men edildiğini ifade ederek bir bakıma mezkûr âyetle geçen hükmü sebep-i nüzûlle desteklemiş olmaktadır.

2.9.3. Âyetin Esbâb-ı Nüzûlle Sınırlandırılmayıp Umûm İfade Etmesi

Tûsî'nin tefsirine baktığımızda o, zaman zaman zikrettiği âyet-âyetlerin özel sebebe binaen indiğini söyler. Fakat Tûsî, ilgili âyet bağlamında rivâyet edilen esbâb-ı nüzûlün belli bir sebebe bağlı olarak gelse de kapsamına giren diğer meseleleri ya da bireyleri içerebileceğini kaydeder.

Örneğin o, *“Ehl-i kitap'tan öyleleri vardır ki hem Allah'a hem size indirilene hem de kendilerine indirilmiş olana inanırlar, Allah'a karşı saygı duyup Allah'ın âyetlerini az bir pahaya değışmezler. İşte onların rableri katında mükâfatları vardır. Şüphesiz Allah hesap görmekte çok çabuktur.”*¹⁸³ âyeti ile alakalı farklı varyantlarda nüzûl sebebi zikretmektedir. Bu minvalde o, mezkûr âyetin sebep-i nüzûlünde bilginlerin ihtilaf ettiğini söyledikten sonra şunları aktarır: *“Câbir b. Abdullah, Said b. Müseyyeb, Katâde ve İbn Cüreyc şöyle dedi: Hz. Peygamber'e Necâşî'nin (ö. 9/630) ölüm haberi ulaşınca ona dua etti, günahlarının bağışlanmasını diledi ve cenaze namazını kılıp Müminlere de onun cenaze namazını kılmalarını söyledi. Onlar, 'Ey Allah'ın Resûlü! Müslüman olmayan bir adamın cenaze namazını mı kılalım?' diye karşılık verdiler. Bu arada münaфіklardan bir kalabalık 'Biz Necrân'a mensup iri cüsseli bir adamın cenaze namazını kılarız.' dediler. Bunun üzerine bu âyet indi. Ancak söz konusu âyetle belirtilen özelliklerin Necâşî'ye ait sıfatlar olduğu anlaşılmaktadır. İbn Zeyd'in dediğine göre, bir rivâyetle ise İbn Cüreyc ve İbn İshâk'ın aktardığına binaen ilgili âyetin, aralarında Abdullah b. Selâm vb. olduğu Yahudi bir topluluğun İslam'ı seçmesi üzerine indiğinden bahsedilir. Mücâhid zikredilen âyetin ehl-i kitaptan olan Yahudi ve Hristiyanlardan İslam'ı seçen herkes hakkında indiğini söyler ki bu görüş bahsi geçen nüzûl sebepleri arasında en güzel görüştür.”*¹⁸⁴

Yukarıda aktardığımız esbâb-ı nüzûl çerçevesinde Tûsî, Mücâhid'in dile getirdiği görüşün diğerlerine göre daha kapsamlı olması cihetiyle en uygun görüş olduğunu ifade eder. Nitekim o, mezkûr âyetin bahsi geçen Necâşî ve diğerleri hakkında inse de ehl-i kitaptan müslüman olan herkesi kapsamına alacağı yönünde bir

¹⁸² Tûsî, *et-Tibyân*, 2/365-366.

¹⁸³ Âli İmrân 3/199.

¹⁸⁴ Tûsî, *et-Tibyân*, 3/93.

değerlendirmenin engellenemeyeceğini savunur. Buna ek olarak Tûsî, Kur'an'dan herhangi bir âyetin belli bir sebep eklenmesiyle beraber o âyetin içerdiği her bir ferdi kapsamına alacağından bahseder.¹⁸⁵

Görüldüğü üzere Tûsî, inen âyetin hususiliğine bakmadan umum şeklinde değerlendirilebileceğini savunmaktadır.

Tûsî sebep-i nüzûl bağlamında dile getirdiği açıklamalarında bazen de umuma delalet eden ifadelerin hususa delalet etmesi yönünde yorumlanmasının ilgili âyetten murat edilen manayla daha da uyumlu olacağına işaret etmektedir.

Bu minvalde o, örneğin “*İnkâr edenleri uyarsan da uyarmasan da onlar için birdir, asla iman etmezler.*”¹⁸⁶ âyeti ile ilgili dile getirdiği nüzûl sebeplerinden bahsederek bazen de umum yerine âyetten murat edilen hususi mananın makama daha uygun olacağını belki de ilgili âyet bağlamında umumi mananın mümkün olmayacağını dolayısıyla âyetin hususi olacağını kaydeder. Buradan hareketle Tûsî, Rabi’ b. Enes’ten aktardığına göre zikri geçen âyetin Bedir Günü öldürülen Ebû Cehil ve müşriklerin ileri gelenlerinden olan beş kişi hakkında indiğini zikreder. Bu görüşü Belhî ve Mağribî de tercih etmiştir. Ayrıca Tûsî, İbn Abbâs’tan bu âyetin Medine’nin çevresinde yaşayan bazı Yahudi din adamları hakkında indiğini söyler. Son olarak o, mezkûr âyetin müşrik Araplar hakkında indiğini söyleyip Taberî’nin, İbn Abbâs’ın görüşünü tercih ettiğini sözlerine ekler. Tûsî, bu âyet bağlamında zikrettiği sebep-i nüzûlleri aktardıktan sonra konuyla ilgili şunları söyler: “Bizim söylediğimiz şudur ki: ‘Hiç şüphesiz bu âyetin hususi olması gerekir.’ Çünkü bu âyetin umuma hamledilmesi mümkün değildir. Çünkü biz kâfirlerden bazılarının iman edeceğini biliyoruz. Bu durumda âyetin umum çerçevesinde değerlendirilmesi uygun değildir.”¹⁸⁷

Yukarıda zikredilen malumat çerçevesinde Tûsî ilgili âyetin bazen umum ifadeler içerse de husus şeklinde yorumlanmasının âyetten murat edilen manaya daha uygun olacağını söyler. Buna ek olarak o, bazen de bir âyette, umum ifadesi bulunmasıyla beraber bu mananın tercih edilmesinin mümkün olmayacağını bilakis âyetin manasına uygun olanın hususi mana olacağını kaydeder.

2.9.4. Esbâb-ı Nüzûlün Tûsî’nin Mezhebî Görüşünü Desteklemesi

Tûsî’nin tefsirinde esbâb-ı nüzûl çerçevesinde dikkat çeken bir diğer özellik onun serdettiği rivâyetlerin Şîa mezhebinin görüşünü savunmasına yönelik nakiller olmasıdır. O, bu konu bağlamında sıkı bir şekilde İmâmiyye ashabının görüşlerini savunmuştur. Bu gibi yönelimler Tûsî’yi taraf tutmaya sevk etmiştir.

¹⁸⁵ Tûsî, Aynı yer.

¹⁸⁶ el-Bakara 2/6.

¹⁸⁷ Tûsî, *et-Tibyân*, 1/59-60.

Örneğin Tûsî'nin, tefsirinde Ebû Tâlip'in Müslüman olduğuna temas ettiğini müşahade etmekteyiz.

Buradan hareketle o, Ebû Tâlip hakkında “*Kuşkusuz sen istediğini hidâyete erdiremezsin. Ama Allah dilediğini hidâyete erdirir ve hidâyete erecek olanları en iyi O bilir.*”¹⁸⁸ âyetinden sonra bazı açıklamalarda bulunur. Tûsî bu bağlamda ilk olarak bu âyetin, Hz. Peygamber'in özellikle akrabalarını ve kavmini ona iman etmeleri, ona boyun eğmeleri ve onun nübüvvetini ikrar etmeleri hususlarında yoğun çaba sarf ettiğinden dolayı indiğini söyler. O, Yüce Allah'ın Hz. Peygamber'e mealen “*Senin buna gücün yetmez. Ayrıca iman konusunda onlara şefkatte bulunman senin güç ve takatinde değildir. Bu bilakis Yüce Allah'ın kudretindedir. Yüce Allah bunu dilediğine verir. Bunun için senin hırslı olman fayda vermez.*” dediğini zikreder. Ayrıca İbn Abbbâs, Mücâhid, Hasan, Katâde vd. rivâyet edildiği üzere bu âyetin Ebû Tâlip hakkında indiği belirtilir. Bu minvalde Tûsî, Ebû Abdullah ve Ebû Ca'fer'den naklettiği üzere Ebû Tâlip'in Müslüman olduğunu bu konuda İmâmiyye fırkasının -herhangi bir ihtilafı olmaksızın- icmâ kararı olduğunu ve onların bu konuda kesin bilgi gerektiren kat'i delillere sahip olduklarını kaydeder.¹⁸⁹

Netice itibarıyla Tûsî yukarıda zikredilen örnekler çerçevesinde Ehl-i sünnet'ten farklı görüşler ileri sürmüş ve İmâmiyye mezhebinin bakış açısını yansıtmıştır. Tûsî'nin bu hareketi onun kendi mezhebinin etkisinde kaldığını göstermektedir.¹⁹⁰

¹⁸⁸ el-Kasas 28/56.

¹⁸⁹ Tûsî, *et-Tibyân*, 8/164.

¹⁹⁰ Ayrıca bkz: Tûsî, *et-Tibyân*, 3/555-557.

Sonuç

Vahiy ortamında meydana gelen olay, durum ve soruların açıklanmasında büyük katkısı olan esbâb-ı nüzûl ilminin tefsir tarihi boyunca önemli bir mevkie işgal ettiği bilinmektedir. Bu ilmin Kur'an'ın doğru bir şekilde anlaşılması, yorumlanması ve âyetlerin açıklanmasında özellikle müfessirler nezdinde ayrı bir öneme sahip olduğu görülmektedir. Öyle ki esbâb-ı nüzûl ilmini faydalı görmeyenlerin, ulemanın eleştirileriyle karşı karşıya kaldıkları müşahade edilmektedir.

İmâmiyye'nin önemli dinamiklerinden olan Tûsî ilim sahasında birçok eser yazmış ve bu eserlerini *et-Tibyân fî ulûmi'l-Kur'ân* adlı eseriyle taçlandırmıştır. Bu meyanda o, mezkûr tefsirinde âyetleri yoğun bir tefsir çalışmasına tabi tutarak bu arada esbâb-ı nüzûl rivâyetleriyle âyetlerin anlam bütünlüğünü desteklemiştir.

Tûsî esbâb-ı nüzûl bağlamında yer yer bu konuyla ilgili başlıklara yer vererek bu vesileyle okuyucuların dikkatini çekmiştir. Ayrıca o, çeşitli sebep-i nüzûl kalıplarıyla da bu konuya oldukça yoğunlaştığını göstermektedir. Nitekim o bu minvalde etken ve edilgen ifade kalıpları yanında birden fazla rivâyetin aktarıldığı yerlerde de ihtilafla ilgili ifade kalıpları kullanmıştır. Tûsî, bu hareketiyle senet olarak güçlü ve zayıf gördüğü tüm rivâyetleri meşhur eserinde serdetmiştir. Muhtemelen o, zayıf ta olsa sebep-i nüzûl rivâyetlerinin aktarılmasında fayda mülâhaza etmiştir.

Tûsî hacimli olan tefsir eserinde yoğun bir şekilde sebep-i nüzûl rivâyetlerine yer vermiştir. Fakat onun her âyet için sebebi nüzûl zikretmediğini görmekteyiz. Tûsî bu tavrıyla Kur'an'da her âyet için illâki bir sebep-i nüzûl rivâyeti aramaya gerek olmadığını belirtmektedir. Aynı şekilde Tûsî, bu hareketiyle bazı âyetlerin sebep-i nüzûlünün bilinmediğini bilakis bu gibi âyetlerin sebep-i nüzûlünün doğrudan doğruya âyetin manası olduğuna işaret etmiştir.

Tûsî'nin sebep-i nüzûl bağlamında atıfta bulunduğu kaynaklar oldukça fazladır. Öyle ki o, sahabe, tâbiîn, tebe-i tâbiîn ve kendinden önceki bilginler topluluğundan rivâyette bulunmuştur. Böylece Tûsî geniş bir yelpazeye ait kaynak oluşturmıştır. O, aktardığı rivâyetlerde bazen nakilde bulunduğu kişiyi belirtirken bazen de hiçbir isim zikretmeden nakilde bulunur. Bu bağlamda onun herhangi bir kaynak belirtmeden aktardığı sebep-i nüzûl rivâyetleri de dikkati çekmektedir.

Tûsî, sebep-i nüzûl rivâyetlerini bazen âyet veya sûrelerin baş kısmında zikrederken bazen de âyetleri tefsir kısmında zikreder. O, aktardığı sebep-i nüzûl rivâyetlerinden sonra yer yer âyetin içeriği bağlamında açıklamalara değinir. Özellikle o, kendi mezhebi olan Şîa ile ilgili görüşleri ele aldığı âyetlerde uzun açıklamalara başvurur. Tûsî, bu tavrıyla Şîa'ya olan bağlılığını dile getirmektedir.

Son olarak Tûsî'nin *et-Tibyân* adlı eseri esbâb-ı nüzûl alanında olduğu gibi diğer Kur'an ilimleri alanında da Şîa üzerinden çalışma yapacaklar için önemli bir kaynaktır.

Buna ek olarak tefsir, hadîs, fıkıh, kelâm vb. dallarda da bu eser, kaynak olarak çalışılıp ilim dünyasına farklı branşlarda katkı sunabilir.

Kaynakça

- Aybay Zeliha Ülkühan, *İmâmiyye Şîası'nda İhtilâfî'l-Hadîs-Takıyye İlişkisi (Şeyh et-Tûsî'nin el-İstîbâr'ı Özelinde)*, İzmir Katip Çelebi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2018.
- Bugcu Mehmet Mustafa, *Şîa'da Gaybet Literatürü, Usulleri ve Temel Konuları: Muhammed b. İbrâhîm en-Nü'mânî'den (ö. 360/970) Ebû Ca'fer et-Tûsî'ye (ö. 460/1067)*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2024.
- Çeliktas Sefanur, *Ebû Ca'fer et-Tûsî'nin et-Tibyân fî Tefsîri'l-Kur'ân Adlı Tefsirinde Kiraât Tercihlerinin Ayetlerin Yorumlanmasındaki Etkisi*, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2018.
- Çolakel Saffet, *Kur'an'daki Nikâh Âyetlerinin Sünnî ve Şîa Tefsirlerine Göre Tahlili - en-Nesefî ve et-Tûsî Örneği-*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Samsun, 2018.
- Demirci, Muhsin. *Tefsir Usûlü*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, 2015.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâluddîn Abdülmelik b. Hişâm b. Eyyûb el-Himyerî el-Meâfirî. *es-Sîretü'n-Nebeviyye Libni Hişâm*. Thk. Mustafa es-Sekâ, İbrâhîm el-Ebyârî, Abdülhafız eş-Şelebî. Mısır: Şirketü ve Matbaatü Mustafâ el-Bâbî el-Halebî ve Evlâdihi, 1375.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî. *Te'vilü Müşkili'l-Kur'ân*, Thk. İbrâhîm Şemsüddîn. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, ts.
- İbn Manzûr, Muhammed b. Mükerrrem b. Ali Ebû'l-Fadl Cemâluddîn el-Ensârî er-Rüveyfî el-İfrikî. *Lisânü'l-'Arab*. Beyrut: Dârü Sâdır, 1414.
- İsfehânî, Ebû'l-Kâsım el-Hüseyn b. Muhammed er-Râğıb. *el-Müfredât Fî Garîbi'l-Kur'ân*. Thk. Safvân Adnân ed-Dâvudî. Beyrut: Dârü'l-Kalem-ed-Dârü's-Şâmiye, 1412.
- İbn Teymiyye Takıyyüddîn Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Abdülhalîm b. Abdüsselâm b. Abdullâh b. Ebi'l-Kâsım b. Muhammed el-Harrânî el-Hanbelî ed-Dimeşkî. *Mukaddime Fî Usûli't-Tefsîr*. Beyrut: Dârü Mektebeti'l-Hayat, 1980.
- Kurt Emrullah, *Ebû Ca'fer et-Tûsî'nin et-Tibyân Fî Tefsîri'l-Kur'ân ve Feyz-i Kâşânî'nin Tefsîrî's-Sâfî Adlı Tefsirleri Bağlamında İmâmiyye-İsnâaşeriyye Akaidinin Kur'an Tefsirindeki Yansımaları*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2021.
- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd. *Tefsîrü'l-Mâtürîdî (Te'vilâtü Ehli's-Sünne)*, Thk. Dr. Mecdî Bâsellûm. Beyrut: Dârü'l-Kutubî'l-İlmiyye, 1426.
- Okumuş, Mesut. "Ulûmü'l-Kur'ân". *Tefsir El Kitabı* (Ed.) Mehmet Akif Koç. Ankara: Grafiker Yayınları, 2018.

- Râzî, Fahreddîn er-Râzî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. el-Hasan b. el-Hüseyn et-Teymî er-Râzî. *Mefâtihü'l-Gayb (et-Tefsîrû'l-Kebîr)*. Beyrut: Dârü İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1420.
- Serinsu, Ahmet Nedim. *Kur'an'ın Anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzûlün Rolü*. İstanbul: Şule Yayınları, 1994.
- Suyûtî, Abdurrahmân b. Ebî Bekr Celâlüddîn. *el-İtkân Fî Ulûmi'l-Kur'an*. Thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhîm. yy. el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-'Amme lil'kitâb, 1974.
- Suyûtî, Abdurrahmân b. Ebî Bekr Celâlüddîn. *Lübâbü'n-Nükûl Fî Esbâbi'n-Nüzûl*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, ty.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd b. Kesîr b. Ğâlib el-Âmulî. *Câmiü'l-Beyân Fî Te'vîli'l-Kur'an*. Thk. Ahmed Muhammed Şâkir. yy. Müessesetü'r-Risâle, 1420.
- Tehânevî, Muhammed b. Ali b. el-Kâdî Muhammed Hâmid b. Muhakkıd Sâbır el-Fârûkî el-Hanefî. *Mevsû'atü Keşşâfî Istulâhâtü'l-Fünûn ve'l-'Ulûm*. Thk. Dr. Ali Dahrûc. Beyrut: Mektebetü Lübnân Nâşirûn, 1996.
- Tirmizî, Muhammed b. İsâ b. Sevre b. Mûsâ ed-Dahhâk. *Sünenü't-Tirmizî*. Thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf. Beyrut: Dârü'l-Ğarb el-İslâmî, 1998.
- Topal Hüseyin, *Tûsî ve Kur'an İlimlerine Yaklaşımı*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir, 2018.
- Tuncel Emrullah, *Ebû Ca'fer et-Tûsî ve Fahreddîn er-Râzî'nin Tefsirleri Bağlamında Ebü'l-Kâsım el-Belhî'nin Kur'an'a Yaklaşımı*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2019.
- Turan Recep, *Ebû Ca'fer et-Tûsî'nin (ö. 460/1067) Tefsirinde Nesh*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2015.
- Tûsî, Şeyhü't-Tâife Ebû Ca'fer Muhammed b. el-Hasan. *et-Tibyân Fî Tefsîri'l-Kur'an*. Beyrut: Dârü İhyâi-Türâsi'l-Arabî, ty.
- Vâhidî, Ebü'l-Hasan Ali b. Ahmed b. Muhammed b. Ali en-Nisâbü'rî eş-Şâfi'î. *Esbâbü Nüzûli'l-Kur'an*. Thk. İsam b. Abdülmuhsin el-Hümejdân. ed-Demmâm: Dârü'l-İslâh, 1412.
- Vâkîdî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer. *Kitâbü'l-Meğâzî*, Thk. Dr. Marsden Jones. London: en-Nâşir Câmî'atü Oxford, 1966.
- Yıldz Süleyman, *Klasik Dönem İmâmiyye Şiası Tefsirlerinde Kıraat Olgusu: Tûsî ve Tabersî Örneği*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2019.
- Yıldırım Tuğba, *Cessâs (ö. 370-/981) ve Tûsî'nin (ö. 460/1067) Ahkâm Ayetlerine Yaklaşımı*, Yalova Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Yalova, 2023.
- Zerkeşi, Ebû Abdullah Bedrüddîn Muhammed b. Abdullah b. Bahâdır. *el-Burhân Fî Ulûmi'l-Kur'an*. Thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhîm. yy. Dârü İhyâi'-Kütübi'l-Arabiyye İsâ el-Bâbî el-Halebî ve Şürekâihî, 1957.

Zürkânî, Muhammed Abdülazîm. *Menâhilü 'l-İrfân Fî Ulûmi 'l-Kur 'ân*. yy. Matbaatü İsâ el-Bâbî el-Halebî ve Şürekâihi, ty.